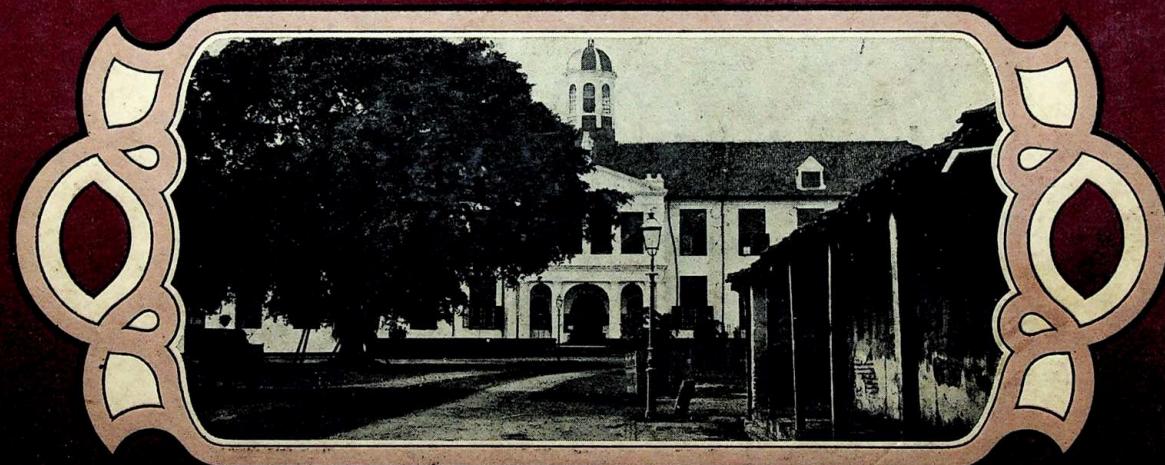

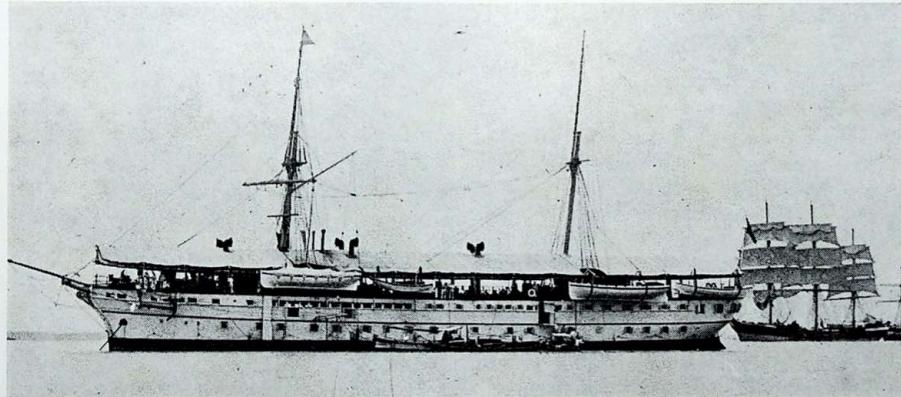
BATAVIA

koningin van het oosten

E.Breton de Nijs

BATAVIA

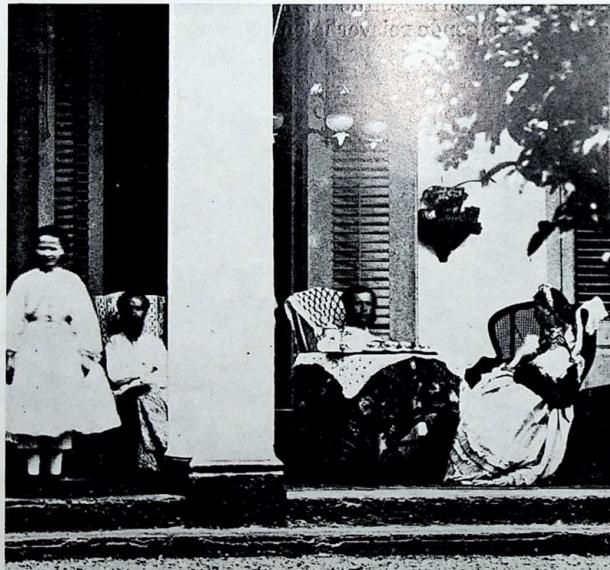

koningin van het oosten

thomas & eras
UITGEVERS

Inleiding

De Engelse fotografen Woodbury en Page met hun gezinnen.

De keuze voor het jaartal 1870 als het begin van de periode die door deze foto's wordt omspannen, is niet toevallig of willekeurig. Omstreeks dit jaar vestigden zich de eerste, meest buitenlandse, fotografen te Batavia, zoals Meessen, Hermann, Woodbury and Page, Charles en anderen. Deze fotografen zijn het die ons van het materiaal hebben voorzien. Maar dit is niet de enige overweging geweest om 1870 als beginpunt te kiezen, er waren ook andere, meer doorslaggevende zelfs. Door de Agrarische Wet die in dat jaar tot stand kwam, werd sociaal en economisch een nieuw tijdperk voor Indië ingehuld, waarvan de tekenen al veel eerder zichtbaar waren. Het stelsel van de gedwongen gouvernementscultuur, het zogenaamde cultuurstelsel, waarbij het „balig slot” voor Nederland voorop stond, was omstreeks 1860 — eigenlijk al eerder — over zijn hoogtepunt heen, in ieder geval was het uit de hand gelopen en dit maakte de weg vrij voor het particuliere kapitaal. De particuliere ondernemer was tijdens het cultuurstelsel Indië al binngedrongen, al was hij nog verplicht aan het gouvernement te leveren. De wet van 1870, die naar de ontwerper ook weleens de Wet van De Waal wordt genoemd, deed niet veel anders dan een bestaande toestand sanctioneren en liberaliseren. Ze maakte de weg vrij voor de particuliere ondernemer. De verwachtingen waren hooggespannen, maar de grote stroom van ondernemers met haar aanhang van handelemployé's, particulieren in vrijberoep (hotelhouders, winkeliers, artsen, advocaten), onderwijzers, ambtenaren enzovoorts, bleef uit. Het percentage Nederlanders dat van 1870 tot 1880 naar Indië ging, steeg wel, in vergelijking tot de voorafgaande tien jaren, en vrij aanzienlijk zelfs, maar het aantal „nieuwwomers” of „orang baroe” bleef jaarlijks toch beperkt. Het particulier initiatief kon niet zo snel van de haal geboden mogelijkheden gebruik maken. Nederland was er niet op voorbereid.

PHOTOGRAFIE.

Per SS „ERAPI“ ontvangen en op beden ontspakt:
Een grote factuur PHOTOGRAFIE-ARTIKELEN,

het nieuwste uit EUROPA,
waaronder: PATRONEN van de meest bekende ontwikkelaars ook van GLYCIN
HANDCAMEERA'S, PLATINAPPIER, ALBUMS, een prachtige collectie CARTONS
TOESTELLEN (Fransche, Duitse en Engelsche) alles prima qualiteit ei
bijzondere prijs.

De idee geillustreerde prijscourant is ter perse, doch kan door hare uitgebreidheid
pas elind Augustus worden gedistribueerd.

Inmiddels worden op aanvraag gaarne uitleggingen omtrent 't een en ander verstrekt door

702

HET PHOTOTECHNISCH BUREAU.

Kramats-Apotheek.

Weltevreden.

Op 17 november 1869 werd het Suez-kanaal geopend. Twee gedelegeerden van de Amsterdamse Kamer van Koophandel die de opening hadden bijgewoond, sloegen alarm. Twee jaar tevoren had de cargadoor Boele al verklaard dat de Nederlandse scheepvaart in een „miserabele staat“ verkeerde en hij stelde vast dat men in Nederland nog geen enkele maatregel had genomen om gereed te zijn tegen de tijd dat het kanaal zou worden geopend. Toen pas, en dan nog maar langzaam, leek men uit een soort lethargie te ontwaken en begon men te besef dat de Nederlandse handel door haar achterstand gevaar liep. Eerst in mei 1870, en dan nog inderhaast mag men wel zeggen, werd de Stoomvaartmaatschappij Nederland opgericht. Ze had nog het geluk op vrij korte termijn enige stoomscheepen in Engeland te kunnen kopen. In 1871 voeren de eerste Nederlandse schepen door het kanaal, de „Prins van Oranje“ en de „Prins Hendrik“, schepen van een kleine 3000 bruto ton. Niet eerder dan in de loop van zeventig kwam er enige gang in. In 1883, dertien jaar later dus, toen de haven van Tandjoeng Priok haar voltooiing naderde, werd een tweede scheepvaartmaatschappij opgericht, de Rotterdamsche Lloyd. Op een wat ongelukkig tijdstip overigens, want juist in dit jaar begon in Indië de suikercrisis die de economische en maatschappelijke ontwikkeling gedurende jaren stagneerde. Het zou tot het begin van de twintigste eeuw duren voor de welvaart terugkeerde, dank zij de veranderingen in de wereldconjunctuur die voor Indië bijzonder gunstig waren gaan werken.

702

In ieder geval was omstreeks 1870 ook Indië nog niet voorbereid. Zelfs een stad als Batavia had nog geen haven. De schepen moesten op de rede blijven liggen, zoals tien jaar tevoren, twintig jaar tevoren en nog verder terug. Wie in 1870 in Indië debarkeerde, zag bij aankomst praktisch hetzelfde als in 1860. Men behoeft er de achtereenvolgende reisverhalen maar eens op na te lezen.

De Uitkijk bij Pasar Ikan

Europeaan in négligé liggend op een luierstoel met gebatikte broek en Chinese kabai.

Wat voor een stad was Batavia toen? Hoe zag ze er uit, hoeveel Europeanen woonden er en hoe groot waren de andere bevolkingsgroepen? Het is niet zo erg eenvoudig deze getallen te vinden en ze zijn ook niet exact. Er werden om de vijf jaar tellingen verricht die we beter schattingen kunnen noemen. De resultaten zijn in de Koloniale Verslagen te vinden. Uitdrukkelijk staat erbij dat de cijfers niet dan met de nodige reserve moeten worden gehanteerd. Toch zijn ze voor ons doel bruikbaar genoeg. In 1871 bedroeg het aantal Europeanen in het *gewest* Batavia, dus in ieder geval met inbegrip van Meester-Cornelis en vermoedelijk ook Tangerang, Bakasi en zuidelijker gelegen gebieden, nog geen zes en half duizend. Meekwaardig genoeg zijn hierbij de militairen niet meegerekend. Hiertegenover stonden ongeveer 68.000 Chinezen, ruim duizend Arabieren, een gelijk aantal „vreemde oosterlingen” en enige honderdduizenden Indoneziërs, die toen nog als Inlanders werden aangeduid. Om een indruk te geven van het bevolkingsaresses in de volgende jaren: in 1900 bedroeg het aantal Europeanen te Batavia bijna 9000 en te Meester-Cornelis (praktisch bij Batavia behorend) ongeveer 2300, totaal dus ruim 11000. Bijna een verdubbeling in dertig jaar dus. Batavia was een stad met vele bevolkingsgroepen die een cosmopolitische indruk maakte, met een Europese samenleving die bovendien nog bijzonder heterogen was, overwegend bestaande uit „nakomelingen van Europeanen”, waarmee de Indo-europeanen werden bedoeld.

Maar ook deze groep was verdeeld, ditmaal niet raciaal maar sociaal. Slechts een minderheid was doorgestoten tot de Europese toplaag, vaak door huwelijken van Indische meisjes met totoks („volbloed”-Europeanen), soms ook door een Europese opvoeding die de vader aan zijn kinderen van gemengd bloed had gegeven. Maar een overwegend deel van de Indo-groep werd gevormd door de „kleine Indo’s” (de „kleine boengs”, zoals ze werden genoemd; letterlijk de „kleine broers”). Deze groep vormde een pauperklasse. Het probleem werd zelfs zo

Een „kleine boeng” met zijn gezin

Straatkapper met cliënte.

Een vierde klasse van het Gymnasium Willem III.
Enkele jongens dragen de bekende blauwe schoolpet
met gouden ster en band. Zelfs één van meisjes. De foto
is van 1901.

urgent geacht, dat de regering omstreeks deze tijd een onderzoek liet verrichten naar het pauperisme onder Indo-europeanen — overigens zonder dat ze er consequenties aan verbond. Deze groep van „kleine boengs” leefde aan de periferie van de Europese samenleving en woonde voor het merendeel aan de zelfkant van de stad. Ze vormde een groep op zichzelf. Ze spraken onderling het Bataviase omgangsmaleis of een mengtaal, het „pétjoek”, met wel het Nederlands als grondslag, maar sterk beïnvloed door het Maleis. Ze hadden hun eigen muziek en hun eigen toneel, de krontjong en de Stamboel. De sociale emancipatie van deze groep in westerse richting begon pas na het eerste decennium van de twintigste eeuw.

De Europese toplaag die de toon aangaf, die in rijtuigen reed („eigen spul”), die aanwezig was bij toneel- en muziekuitvoeringen, die lid was van de sociëteit Harmonie en Concordia, die op recepties verscheen en op bals, en de verplichte visites afglegde, heeft nooit meer dan enkele duizenden bedragen. Dat gaf aan het leven een provinciaal karakter. „Ieder weet alles van allen”, schreef Busken Huet in 1869 aan Potgieter. Deze Europese groep die de ruime, koele Indische villa’s bewoonde of de grote en kleinere huizen, bevolkte de zogenaamde Europese buurten, zoals er ook Indo-buurten waren en Chinees kampen en Arabische stadsdelen en vooral kampoengs, overall, naast, tussen en achter de altijd witgekalkte huizen van de Europeanen die aan pleinen waren gelegen (Koningsplein, Waterlooplein) of aan lanen (Willemslaan, Laan de Riemer) of aan wegen (Sipayersweg, Citaadweg) of aan „gangs” (Gang Kenanga, Gang Klintji, Gang Solitude). De volgorde drukt de sociale verschillen uit. Men moet zich overigens niet voorstellen dat de Europese buurten gesloten wijken vormden, ook later niet toen de bebouwing dichter werd. De Europese huizen lagen over de hele stad verspreid langs de wegen, afgewisseld door kleine Chinese toko’s, door onbebouwde terreinen waar altijd pisang- en klapperbomen stonden, waarop geiten graasden of buffels of paarden en waarop de bevolking vaak ketella (een eetbare wortelsoort) had

geplant of djagoeng (mais) of kankoeng (een soort groente). De grote verharde verkeerswegen waren omzoomd door hoge kanari-bomen en asembomen (tamarindebomen). De stad kreeg daardoor iets van een park. Ze bleef dit karakter tientallen jaren behouden. De meeste kampoengs gingen achter de Europese huizen schuil of ze vormden uitgebreide afzonderlijke complexen achter de hoofdwegen, of ze lagen geheel buiten de Europese woonbuurten, aan de rand van de stad (Kampoeng Lima, Kwitang, Rawah Bangké, Kampoeng Melajoe, Tanah Abang, overal vindt men ze). In de talrijke „gangs”, de longen van de kampoengs, even zovele toegangswegen naar de stad, gingen de stenen woningen langzaam maar zeker in bamboehuizen over. Op deze grens, „aan de rand van de kampoeng”, maar nooit daarbij behorend, leefden de kleine Indo's, de ondergeschikte ambtenaren, de schrijvers, de kantoorclerken, de opzichters, de deurwaarders, de pakhuismeesters enzovoorts. Elke dag zwermenden de kampoengbewoners over de Europese stad uit en bepaalden met de andere bevolkingsgroepen het stadsbeeld : de Chinezen met hun lange staarten, de Arabieren in kaftan met een tulband om het hoofd, en natuurlijk de Europeanen, in alle gradaties van blond tot bruin, van licht tot donker, in het wit gekleed of met een zwart luster jasje aan en witte broek en soms een bolhoedje op. De „echte” Europeaan vormde met zijn blanke huid een zeer kleine minderheid, al liepen alle draden van macht naar hem toe . . . en naar de Chinezen.

Batavia, dat de Koningin van het Oosten heette te zijn, was door de Europeanen aangelegd en werd door hen bestuurd, maar het stadsbeeld maakte, zelfs in de jaren negentig, op buitenlandse reizigers de indruk van een grote kampoeng te zijn. De Fransman Chailly-Bert, die blijkbaar een Europese stad had verwacht zoals hij die in Frankrijk kende, schreef in 1898 na zijn reis door Indië (het beviel hem daar uitstekend en de mensen waren zo gastvrij) : „In een bepaald opzicht lijkt Batavia wel een onmetelijke kampoeng. Men vindt er alles wat aan een

Moeder en dochter uit een gegoede Indo-europese familie in saroeng kabaja.

kampoeng doet denken : water, schaduw, huizen die achter groen schuilgaan, kleine kooplieden en venters die de aandacht van hun klanten trekken, ieder met zijn eigen roep of geluid. En 's avonds dragen ze hun winkeltje mee en gaan zij slapen, de hemel mag weten waar, om de volgende dag weer tevoorschijn te komen. Dan zijn er de bruine, altijd een beetje mollige vrouwtjes, die de was doen, de borsten gedeeltelijk onbedekt, de donkere natte

Straatsproeier

saroeng tegen het lichaam geplakt ; ze staan boven elkaar op de treden van de stenen trappen en slaan daar hun wasgoed, vrolijk en tegelijk ingetogen. En daar loopt de stratenproeier die aan een juk twee halve tonnen met een lange bamboe tuit draagt en die de wegen begiet. We zien ook de dos à dos die niet zo comfortabel zijn, maar wel gemakkelijk en zo weinig ruimte innemend, en ook de Inlandse vrachtkarren, de grobaks, met een brandende fakkelt van gespleten bamboe als verlichting. En op de hoek van de straten aan de buitenkant van de stad, hangen de reusachtige uitgeholde boomstammen, de tongtongs, waar de nachtwaker of gardoe de uren op slaat. En door deze grote kampoeng, " zo eindigt Chailly-Bert zijn beschrijving, „wordt de kern van de Europese stad omsloten, een witte, helder blinkende stad." Tot zover de impressie van een vreemdeling van Batavia's Bovenstad, ook wel Weltevreden genoemd, dat oorspronkelijk de naam van een landgoed was, maar Batavia was groter; er was ook nog een Benedenstad, de oude stad uit de zeventiende en achttiende eeuw, de eigenlijke Kota, waar in 1870 geen Europeanen meer woonden, maar waar nog wel de Compagniespakhuisen stonden, de Amsterdamse Poort en het oude Stadhuis, en de overblijfselen van het Kasteel, de oudhollandse ophaalbruggen en de huizen met geveltjes als in Amsterdam, Hoorn of Middelburg. Overdag heerde er een grote bedrijvigheid, want de meeste kantoren en banken waren er gebleven, en in de kota was nog altijd het grote Chinese kamp, het klopend hart van de handel. 's Avonds leek de slecht verlichte stad meer op een verlaten kerkhof. Maar ook overdag maakte de Benedenstad met haar modderige en stinkende grachten en traag stromende rivieren, omgeven door moeras, een vervallen indruk. De impressie van Chailly-Bert past helemaal niet bij deze werkelijkheid. Vanaf het midden van de achttiende eeuw was daar de sterfte onder de Europeanen zo groot geworden dat volgens Dr. F. de Haan in zijn onvolprezen standaardwerk *Priangan*, in tien jaar tijd de hele Hoge Regering was uitgestorven.

Een stalletje met op de achtergrond een artesische bron voor drinkwater (sinds 1873)

Dan — het jaartal 1733 wordt genoemd — begint de trek naar het zuiden, „naar boven”, zei men en daarmee het verval van de oude stad. Elke reiziger die in de jaren zestig of zeventig in Indië aankwam, was ontzet of op z'n minst teleurgesteld. Was dit nu de Koningin van het Oosten? Pas als hij langs het Molenvliet reed, kwam hij in een opgewekter stemming. Daar waren de rijken reeds in de achttiende eeuw begonnen landhuizen te bouwen en lustwaranden te laten aanleggen. Die trend zette zich in de volgende jaren verder voort en ze bleef niet beperkt tot de rijken. In de reisgids *Met de Hollandse mail naar Indië en terug*, geschreven door de marine-officieren

Een Chinees „klontong” die langs de huizen gaat met allerlei stoffen als zijde, sjantoeng, ook kant. In zijn hand heeft hij een miniatuur handtrommeltje waarmee hij zijn komst aankondigt.

A. Werumeus Buning en J. A. Kruyt, krijgen we een indruk van hoe het er in de jaren zeventig uitgezien moet hebben: „Spoedig zijn we deze doffe, benauwde buurt (bedoeld wordt de mistroostige Benedenstad) doorgerend en we komen nu aan een gegraven kanaal, Molenvliet genoemd. Eindelijk zien we weer fris, keurig tropisch groen en tal van woningen. Hier en daar vertoont zich een industriële onderneming. Geleidelijk worden de huizen fraaier en groter, door sierlijke tuinen omgeven, als villa's gebouwd. Links en rechts treden daar tussendoor de kampoengs uit klapperbossen en vruchtentuinen tevoorschijn en eindelijk aanschouwen we een opeenvolging van de heerlijkste lustverblijven. We zijn in het gedeelte van Batavia dat Rijswijk genoemd wordt.” We bevinden ons dan in de Bovenstad: rechts het Hotel des Indes, voor ons de reeds van verre ziehbare winkel van de Franse kleermakers Oger Frères op de hoek van de Rijswijkstraat; op de andere hoek staat de sociëteit Harmonie.

Voor het overige mogen ons de foto's verder leiden. Ze zijn alle van toelichtingen voorzien die ook iets van de historische ontwikkeling en het sociale leven trachten te zeggen. Tot slot nog deze opmerking: opvallend is dat de foto's, ze zijn alle door Europeanen en buitenstaanders gemaakt, alleen een beeld geven van wat de Europeaan zag. Het aantal foto's van kampoengs of zelfs van Indo-europese wijken is gering. De Inlanders, de Chinezen en de andere bevolkingsgroepen, veel en veel groter in aantal dan de Europeanen, stoffeerten alleen het Europees decor. Dit is op zichzelf kenmerkend voor elke koloniale samenleving.

*Op de omslag het oude Stadhuis in de benedenstad
omstreeks 1880.*

Het dateerde van het begin van de achttiende eeuw en was in wezen een „vertimmering” van het voorafgaande dat uit het begin van de zeventiende eeuw stamde. Het aanzien van buiten doet, zoals we op de foto ook kunnen zien, heel in de verte aan het Amsterdamse Paleis op de Dam denken, al bezat het van het begin af een bordes waar de bekendmakingen werden afgekondigd, voorafgegaan door klokgeklep. De buitenkant van het Stadhuis bezat nog een zekere allure, het inwendige was bijzonder simpel: kale witte muren, meer niet, geen enkele versiering en dat is altijd zo gebleven. In 1880 had het allang zijn bestemming verloren en ook de meeste andere functies, zoals die van gevangenis, compleet met een „pijnкамер”. Het deelde in het algemene verval van de Benedenstad. Op de voorgrond zien we de restanten van oude pakhuizen. Men deed er niets aan, men brak ze zelfs niet af. Het geheel maakt een grot en rommelige indruk. Op het plein voor het Stadhuis hadden de executies plaats. Ze duurden tot in het begin van de twintigste eeuw voort, zij het niet meer met een frequentie van één zondaar per maand, zoals in de achttiende eeuw. In 1896 was de schrijver, reiziger en sigarenfabrikant Justus van Maurik nog getuige van de terechtstelling van een Chinees door ophanging. Het was toen al een bijzondere gebeurtenis die, misschien juist daarom, zoveel publiek trok, ook door het militaire vertoon met fanfares en tromgeroffel. Justus van Maurik die in Hotel Wisse logeerde aan de andere zijde van Molenvliet, was er vroeg voor opgestaan, want de executie had om zeven uur in de ochtend plaats. 's Avonds kon hij er niet van slapen zo schreef hij in zijn lijvige en rijk geillustreerde *Indrukken van een totok* (1897).

Wachtschip op de rede

De foto op het titelblad is afkomstig uit een album van 1872. We zien geen stoomscheepen, alleen een gedeeltelijk opgetuigd zeilschip en daarachter andere zeilscheepen. Het marine-wachtschip was een opgelegd oorlogsschip dat op de rede verankerd lag om toezicht te houden op de binnenvoerende en uitgaande schepen. Zodra een schip door de Uitkijk (zie foto in de tekst) was waargenomen en zijn ankers had laten vallen, werd vanaf het wachtschip een „inklaarsloep” uitgelaten. Het wachtschip was er ook om hulp te verlenen in geval van nood, vandaar de beide buiten boord hangende reddingsboten. Als het weer slecht was en de overtocht gevvaarlijk dreigde te worden, werd aan de mast de blauwe vlag gehesen. Vanaf dit schip werd ook elke morgen om vijf uur het ochtendschot gelost en om acht uur het avondschot. Het diende als tijdsein. Men sprak van „poekoel boem”, dat wil zeggen „op slag van boem”. In de Bovenstad werd hetzelfde tijdsein door de Citadel gelost, het nooit afgebouwde fort „Prins Frederik”, te situeren tussen de Willemstraat en de Sluisbrug (zie plattegrond van 1874). In 1904 werd het „poeckoel boem”, dat toen allang folklore was geworden, door Gouverneur-Generaal Rooseboom afgeschaft.

Haven van Tandjoeng Priok

In de reeds enige malen genoemde reisgids *Met de Hollandsche mail naar Indië en terug* van 1878, staat dat men bezig is met de aanleg van een zeehaven, beoosten Pasar Ikan. De behoefté aan een zeehaven, op moderne wijze uitgerust, deed zich duidelijker dan ooit gevoelen door de opening van het Suez-kanaal (1869) en de ontwikkeling van de stoomvaart. De eerste stoomschepen waren voorzien van hulpzeilkracht. Men ziet het aan de masten. Prins Hendrik, de Zeevaarder, zoals hij genoemd werd, een broer van Koning Willem III, ontwikkelde in 1871 een plan voor een zeehaven. Eerst na lange deliberaties en de uitzending van een commissie uit Nederland, met de nodige vertraging dus, werd het negen kilometer van Batavia gelegen Tandjoeng Priok als plaats gekozen. In mei 1877 kon men eindelijk beginnen met de bouw onder leiding van de voortvarende Waterstaatsingenieur en oud-zeeofficier Van Gelder. In 1883, toen Van Gelder naar Holland terugging, was de haven bijna voltooid. Met 1 januari 1886 kwam ze volledig in onderhoud bij de Waterstaat. Het rendement bleef aanvankelijk achter bij de verwachtingen. De geïsoleerde ligging met nog onvoldoende verbindingen bleek een bezwaar. Toch ontwikkelde de haven zich. In 1912, na de economische opleving, bleek ze zelfs veel te klein. Bijna tweehonderd schepen hadden dat jaar op een plaats moeten wachten. Een uitbreiding werd urgent geacht. Intussen had men de spoorlijn van Batavia naar Buitenzorg tot Tandjoeng Priok doorgetrokken en daar een station gebouwd en een recht kanaal, het Antjol-kanaal, naar de benedenstad gegraven.

Tandjoeng Priok Station

Deze foto is veel jonger dan de vorige. De kortere belichtingstijden maakten momentopnamen als deze mogelijk. Vermoedelijk is deze foto zelfs van na 1910. Men ziet er overigens nog het oude station op. Passagiers die zich in Priok ontscheepten, konden direct aan wal stappen en zich naar de douane begeven of aan de een of andere expediteur de zorg van hun bagage toevertrouwen. „Langs het kanaal brengt de trein de reizigers eerst naar een der stations in de oude stad, waarna de reis naar de bovenstad per tram kan worden voortgezet. In de regel zal men echter verkiezen met de spoortrein verder te gaan, die de reizigers tussen klappertuinen, oude Chinese graven en dichtbevolkte kampoengs door naar de halte Noordwijk voert, waar men zich in het hart van het nieuwe Batavia of de Bovenstad bevindt, gewoonlijk Weltevreden genoemd“ (M. Buys, *Batavia, Buitenzorg en de Preanger, gids voor bezoekers en toeristen*, 1891).

Gasfabriek

Het zuidelijk deel van Molenvliet waar in het begin van de negentiende eeuw een nieuwe Europese woonwijk was ontstaan (Molenvliet, Rijswijkbuurt, Gang Chaulan, Gang Chassé, Gang Ketapang) werd in het noorden begrensd door Gang Katapang, een zijweg die eveneens op Molenvliet uitkwam. Daar werd in de jaren zestig de gasfabriek gebouwd (zie de kaart van 1874). Wanmeer precies? In begin 1862 was zij volgens het rondreizende Tweede Kamerlid Gevers Deynoot „in aambouw“. Hij klaagt dan over het volkomen ontbreken van straatverlichting in een stad als Batavia. Maar nog in hetzelfde jaar, op 4 september 1862, werd het eerste gaslicht ontstoken in het Paleis („Hotel“ heette het toen) van de Gouverneur-Generaal aan Rijswijk en twee jaar later in de beide grote sociëteiten Harmonie en Concordia. In de hierop volgende jaren werden successievelijk ook particuliere woningen aangesloten en kwam er straatverlichting die men op verschillende foto's ziet. Deze foto is kennelijk in de vroege ochtend genomen, zoals de meeste oudere foto's.

Woonhuis aan Molenvliet

Een groot in typisch Indische stijl opgetrokken woonhuis, eigendom van de familie Beynon. Het is niet bekend wanneer deze foto gemaakt werd, maar ze moet naar het procedé te oordelen vrij oud zijn van omstreeks 1880. In dit huis woonden in de jaren zeventig de gebroeders Beynon, waarvan er één een bekend schilder was, misschien wel de belangrijkste Indische schilder van de tweede helft van de negentiende eeuw. Hij schilderde in verstilde romantische trant landschappen, stillevens en prachtige portretten. Als alle grote Indische huizen had ook dit huis hoge muren en een hoog dak, een brede voor-galerij, een binnengalerij waar de slaapkamers op uitkwamen en een achtergalerij en dáár weer achter, aan weerszijden van het perceel, de bijgebouwen en de talrijke bediendenvertrekken waar hele families moeten hebben gehuisd. Deze woning is later het logergebouw van de K.P.M., de Koninklijke Paketvaart Maatschappij, geworden.

Molenvliet-West

De foto is in noordelijke richting genomen. Links enkele paviljoens en goedangs van de oude gebouwen van het Hotel des Indes. Daarachter is nog het hoge dak van het hoofdgebouw zichtbaar, een verdiepingsgebouw, en hiervóór de vermaarde waringinboom die voor de bevolking natuurlijk „heilig“ was. Ze was een der grootste bomen van de stad, zo niet de grootste. Rechts is de loopbrug over Molenvliet te zien. Verderop weer een brug die van daaruit naar de Berendrechtelaan voert, oorspronkelijk de oprijlaan naar het voormalige en gelijknamige landhuis. Men ziet op de foto hoe modderig in de regentijd zelfs de hoofdwegen konden zijn. Er zijn twee dogcars te zien en twee bedienden van het hotel die kennelijk door de fotograaf zijn opgesteld. Verder hangt over het geheel een stilte zoals op vele oude foto's. Ze is ontleend aan een album van 1872.

Huis aan Molenvliet met bewoners

Het is niet meer na te gaan wie deze familie was en waar precies het huis stond. De foto hoort alleen bij een reeks foto's die alle betrekking hebben op Batavia. Een van de landhuizen die er toen nog waren? Een machtige familie met links in donkere japon de moeder en grootmoeder van het grote gezin? Het Indische bloed is haar duidelijk aan te zien. De foto dateert vermoedelijk uit 1868.

Bandjir 1872

Het bandjirde weleens meer in Batavia, maar de overstroming van 1872 was een van de ernstigste. Men behoeft er de kranten maar op na te zien. We lezen er zelfs in het *Koloniaal Verslag* van 1873-1874 over. De grote regenval in '72 had de Tjiliwoeng zó doen zwollen dat zelfs het openen van de sluizen bij de Sluisbrug onvoldoende was gebleken. De rivier volgde haar oorspronkelijke loop en overspoelde het lagere deel van de stad: Noordwijk, Rijswijk, Molenvliet, en vrijwel de gehele benedenstad. Het water stroomde over de erven in de daarachter gelegen kampoengs. Het peil bleef nog dagen hoog en het water liet een dikke modderlaag achter. De regering trok een bedrag uit voor de leniging van de nood. Hier ziet men hoe sterk de stroom was die ongetwijfeld ook de kampoeng bij Petodjo onder water moet hebben gezet. Rechts zien we de muurtjes van het Marine-Hotel.

Rijswijkstraat

De Rijswijkstraat gezien vanaf de andere zijde, van de kant van Tanah Abang. Men merkt weer op dat de foto, die een belichtingstijd van één of meer seconden moet hebben vereist, in de vroege ochtend is gemaakt. Het nog schuin vallende licht beschijnt vanaf het oosten de gevels. Aan de Rijswijkstraat waren verschillende Europese winkels gevestigd, in het bijzonder nog al wat Franse winkels: Brandon (wijnhandel), Leroux (patissier, baker en levensmiddelen), de schoenwinkel van Roussel en op de hoek Oger Frères. Er was ook nog een Franse damesmodezaak. Men sprak dan ook van de „Franse Buurt“. V. Olislaeger was overigens geen Fransman, wel juweeliers en de apotheek was die van Rathkamp. Rechts op de voorgrond zien we een mannetje op een ladder dat bezig is het gaslicht uit te draaien. Het gebouw rechts is dat van het Bataviaasch Genootschap, vlak daarachter de Harmonie. Nog verderop zien we de brug bij Rijswijk (toen nog een houten brug) en het Molenvliet.

Hotel des Indes

Deze foto moet evenals de volgende van veel later datum zijn. Ze is vermoedelijk tussen 1880 en 1897 gemaakt. Het Hotel des Indes was het belangrijkste, meest bekende en grootste hotel in Batavia. Het heeft een hele voorgeschiedenis die ons bekend is geworden door de publicaties van Willekes Macdonald en Bloys van Treslong Prins in het *Tijdschrift van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap* 1937. Het blijkt uit een viertal perceelen te zijn samengesteld : Huize Moenswijk (het latere receptie-paviljoen), het landgoed van Gouverneur-Generaal Reinier de Klerk, de voormalige Hortus Medicus van de weduwe van de Gouverneur-Generaal van der Parra en Huize Goldman. De eerste eigenaar van Hotel des Indes heette Jacob Lught. De naam „Hotel des Indes“ werd hem, volgens een mededeling van Dr. F. de Haan, door Multatuli gesuggereerd. In 1897 ging Lught met de Nederlandsch-Indische Escompto Maatschappij een N.V. aan. In dit hotel heeft de samensteller van dit fotoboek het grootste deel van zijn kinderjaren doorgebracht, van 1909 tot 1922, toen zijn vader eerst employé en na 1912 directeur van dit hotel was. Het is in 1971 geheel afgebroken.

Sociëteit Harmonie

De Gouverneur-Generaal Daendels (1808-1811) was een kind van de revolutie. Als hem iets niet aanstond, werd het gewoon van de aarde weggevaagd. Zo liet hij tijdens zijn bestuur een groot deel van de oude stad afbreken, waaronder in 1809 de sociëteit Harmonie in de Buitenveldertstraat. Een van de bestuursleden ontwierp toen een plan voor een nieuw gebouw dat op de hoek van Rijswijk zou moeten staan. Daendels zegde het grootste deel van het benodigde geld toe, maar toen hij verdween kwam de financiële misère. De bouw moest gestaakt worden. Tot in 1812, gedurende het Engelse bewind, aan de afbouw begonnen kon worden door de toezegging van de Engelse Luitenant-Generaal Stamford Raffles om het tekort te suppleren. De Harmonie heeft tijden van ups en downs gekend. Toch zijn er heel wat plechtigheden en feestelijkheden in de Harmonie gevierd, vooral plechtigheden die een meer officieel karakter droegen dan in de militaire sociëteit Concordia. De Harmonie is altijd een deftiger heren- en ambtenaren-sociëteit geweest. Multatuli, toen hij als twintigjarige jongen bij de Rekenkamer werkte, was natuurlijk lid. Hij vertelt erover in zijn Cau-serieën in het dagblad *De Locomotief* van 1875. Er blijkt uit hoe de jongelui in zijn tijd leefden : uitgaan, schulden maken, drinken, duelleren, een wijze van leven die doet denken aan die welke men in *Gone with the wind* beschreven vindt. Gedurende het laatste kwart van de vorige eeuw ondervond het sociëteitsleven de invloed van de algemene crisis. Het sociale leven ging zich toen verplaatsen naar de Concordia dat centraler gelegen was, in het centrum van Weltevreden. Toch heeft de Harmonie meer karakter en meer allure gehad dan de populairder „Concor“. En een belangrijker geschiedenis; ze heeft meer historie gemaakt.

Huis aan Molenvliet met bewoners

Het is niet meer na te gaan wie deze familie was en waar precies het huis stond. De foto hoort alleen bij een reeks foto's die alle betrekking hebben op Batavia. Een van de landhuizen die er toen nog waren? Een machtige familie met links in donkere japon de moeder en grootmoeder van het grote gezin? Het Indische bloed is haar duidelijk aan te zien. De foto dateert vermoedelijk uit 1868.

Bandjur 1872

Het bandjurde weleens meer in Batavia, maar de overstroming van 1872 was een van de ernstigste. Men behoeft er de kranten maar op na te zien. We lezen er zelfs in het *Koloniaal Verslag* van 1873-1874 over. De grote regenval in '72 had de Tjiliwoeng zó doen zwollen dat zelfs het openen van de sluizen bij de Sluisbrug onvoldoende was gebleken. De rivier volgde haar oorspronkelijke loop en overspoelde het lagere deel van de stad: Noordwijk, Rijswijk, Molenvliet, en vrijwel de gehele benedenstad. Het water stroomde over de erven in de daarachter gelegen kampoengs. Het peil bleef nog dagen hoog en het water liet een dikke modderlaag achter. De regering trok een bedrag uit voor de leniging van de nood. Hier ziet men hoe sterk de stroom was die ongetwijfeld ook de kampoeng bij Petodjo onder water moet hebben gezet. Rechts zien we de muurtjes van het Marine-Hotel.

Rijswijkstraat

De Rijswijkstraat gezien vanaf de andere zijde, van de kant van Tanah Abang. Men merkt weer op dat de foto, die een belichtingstijd van één of meer seconden moet hebben vereist, in de vroege ochtend is gemaakt. Het nog schuin vallende licht beschijnt vanaf het oosten de gevels. Aan de Rijswijkstraat waren verschillende Europese winkels gevestigd, in het bijzonder nog al wat Franse winkels: Brandon (wijnhandel), Leroux (patissier, bakker en levensmiddelen), de schoenwinkel van Roussel en op de hoek Oger Frères. Er was ook nog een Franse damesmodezaak. Men sprak dan ook van de „Franse Buurt“. V. Olislaeger was overigens geen Fransman, wel juwelier en de apotheek was die van Rathkamp. Rechts op de voergrond zien we een mannetje op een ladder dat bezig is het gaslicht uit te draaien. Het gebouw rechts is dat van het Bataviaasch Genootschap, vlak daarachter de Harmonie. Nog verderop zien we de brug bij Rijswijk (toen nog een houten brug) en het Molenvliet.

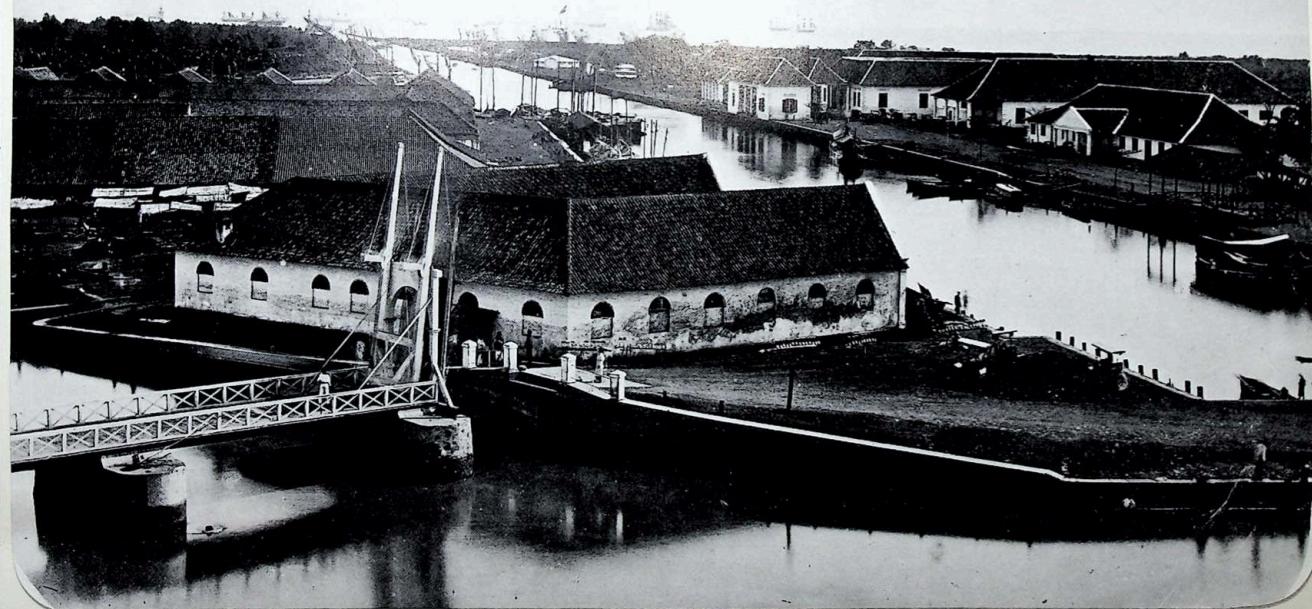
Hotel des Indes

Deze foto moet evenals de volgende van veel later datum zijn. Ze is vermoedelijk tussen 1880 en 1897 gemaakt. Het Hotel des Indes was het belangrijkste, meest bekende en grootste hotel in Batavia. Het heeft een hele voorgeschiedenis die ons bekend is geworden door de publicaties van Willekes Macdonald en Bloys van Treslong Prins in het *Tijdschrift van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap* 1937. Het blijkt uit een viertal percelen te zijn samengesteld: Huize Moenswijk (het latere receptie-paviljoen), het landgoed van Gouverneur-Generaal Reinier de Klerk, de voormalige Hortus Medicus van de weduwe van de Gouverneur-Generaal van der Farra en Huize Goldman. De eerste eigenaar van Hotel des Indes heette Jacob Lugt. De naam „Hotel des Indes” werd hem, volgens een mededeling van Dr. F. de Haan, door Multatuli gesuggereerd. In 1897 ging Lugt met de Nederlandsch-Indische Escompto Maatschappij een N.V. aan. In dit hotel heeft de samensteller van dit fotoboek het grootste deel van zijn kinderjaren doorgebracht, van 1909 tot 1922, toen zijn vader eerst employé en na 1912 directeur van dit hotel was. Het is in 1971 geheel afgebroken.

Sociëteit Harmonie

De Gouverneur-Generaal Daendels (1808-1811) was een kind van de revolutie. Als hem iets niet aanstond, werd het gewoon van de aarde weggevaagd. Zo liet hij tijdens zijn bestuur een groot deel van de oude stad afbreken, waaronder in 1809 de sociëteit Harmonie in de Buitenveldert-Nieuwpoortstraat. Een van de bestuursleden ontwierp toen een plan voor een nieuw gebouw dat op de hoek van Rijswijk zou moeten staan. Daendels zegde het grootste deel van het benodigde geld toe, maar toen hij verdween kwam de financiële misère. De bouw moest gestaakt worden. Tot in 1812, gedurende het Engelse bewind, aan de afbouw begonnen kon worden door de toezegging van de Engelse Luitenant-Generaal Stamford Raffles om het tekort te suppleren. De Harmonie heeft tijden van ups en downs gekend. Toch zijn er heel wat plechtigheden en feestelijkheden in de Harmonie gevierd, vooral plechtigheden die een meer officieel karakter droegen dan in de militaire sociëteit Concordia. De Harmonie is altijd een deftiger heren- en ambtenaren-sociëteit geweest. Multatuli, toen hij als twintigjarige jongen bij de Rekenkamer werkte, was natuurlijk lid. Hij vertelt erover in zijn Cau-serieën in het dagblad *De Locomotief* van 1875. Er blijkt uit hoe de jongelui in zijn tijd leefden: uitgaan, schulden maken, drinken, duelleren, een wijze van leven die doet denken aan die welke men in *Gone with the wind* beschreven vindt. Gedurende het laatste kwart van de vorige eeuw ondervond het sociëteitsleven de invloed van de algemene crisis. Het sociale leven ging zich toen verplaatsen naar de Concordia dat centraler gelegen was, in het centrum van Weltevreden. Toch heeft de Harmonie meer karakter en meer allure gehad dan de populairder „Concor”. En een belangrijker geschiedenis; ze heeft meer historie gemaakt.

Batavia, koningin van het oosten

Rede van Batavia

Kleine Boom

Raderboot met afhalers

Amsterdamse Poort

Amsterdamse Poort

Deze werd in de tijd van de Gouverneur-Generaal Van Imhoff gebouwd (1743-1750), maar ze zag er toen heel anders uit zoals uit een plaat van de tekenaar Johannes Rach blijkt. Ze was breder en bezat een koepel met een bel erin die bij terechtstellingen geluid werd. Omstreeks 1830 stond de poort op instorten. Waarschijnlijk is ze daarna herbouwd in de vorm die wij op de foto zien. De Amsterdamse Poort was een curiosum dat wel de Japanse bezetting, maar niet de revolutie overleefd heeft. In de nissen had men twee reusachtige figuren met uitpuilende ogen geplaatst, voorstellende Mars en Minerva. Ze waren tegen vocht en bederf zwart geteerd, evenals de acht formidabele, massieve urnen boven op de poort. Het effect was verrassend, onwerkelijk en potsierlijk, ook door de zinnebeeldige pretentie ervan. In ieder geval had ze op het tijdstip dat de foto gemaakt werd (omstreeks 1880?) geen enkel doel meer. Ze stond er maar. Ze stond zelfs in de weg, want de rails van de paardstram moesten er langs worden gelegd. Busken Huet schrijft hierover aan Poggieter. Achter de Amsterdamse Poort was vroeger een kazerne-complex waar de „stadssoldaten” gehuisvest waren die de wachten voor de verschillende gebouwen moesten leveren. Hier loopt de wacht van het stadhuis door de poort, gekleed in witte kiel en blauwe broek, gewapend met pieken en kapmessens. Ze werden Papangers genoemd omdat ze afstamden van de Pampango’s van het eiland Luzon in de Filipijnen. In 1907 werd de wacht opgeheven en konden de soldaten niet meer door de Amsterdamse Poort marcheren.

Handelshuis aan Kali Besar

Aan de Kali Besar (letterlijk : de Grote Rivier) waren de belangrijkste Europese handelshuizen en kantoren gevestigd. Op de plattegrond van 1897 kan men de Kali Besar gemakkelijk vinden. Ze loopt van de Uitkijk naar het zuiden toe. De foto is die van een Duits handelshuis met personeel en andere belangstellenden. Op het bord boven de ingang hangt tenminste het wapen van Bremen. De letters „B & K” op de gevlochten bamboe vuilnismand zullen de initialen van de firmanten zijn geweest. Links een kantoorrijtuig, een palankijn.

Kali Besar

Aan de overzijde van dit kantoor, daar waar ongeveer de fotograaf moet hebben gestaan, en van andere kantoren, waren overdekte opslagplaatsen gebouwd waar de goederen in- en uitgeladen konden worden. Aan de kade lagen tientallen, soms zeer fraai gevormde en prachtig beschilderde schepen met hoge masten, afkomstig uit alle delen van Indië. Ze laadden goederen uit en namen goederen in om ze door de hele archipel te vervoeren en soms nog verder.

Djambatan Baroe

De Djambatan Baroe („Nieuwe Brug“) is op de plattegrond helaas niet meer te zien. Ze lag aan de westelijke grens van de Benedenstad, daar waar de Kali Grogol, die uit de stad kwam, via een kleine sluis in het Afvoerkanal van de Kali Kroket stroomde. Daarachter, links op de foto, was nog een wachtpost, verder niets dan water en moerasse met enkele wegen daartussen die naar de visserskampoengs voerden. Alles is stil, het water schijnt nauwelijks te stromen en de brug, naar Hollands model, ligt er alleen maar. Over de hele foto hangt de sfeer van de ochtendschemer. Ze werd kort voor de jaren zeventig door de fotograaf Meessen gemaakt.

Pintoe Ketjil

Deze foto is genomen vanaf de achterzijde van de Javasche Bank, daar waar de Kali Besar het Chinese kamp binnenstroomt via een kleine sluis, Pintoe Ketjil genoemd (letterlijk : „de kleine deur“). De brug over de Kali Besar in de richting die het rijtuig volgt, voert naar de Binnen Nieuwpoortstraat, die in zuidelijke richting overgaat in de Buiten Nieuwpoortstraat die weer op Molenvliet uitkomt. Opvallend is de gesloten bebouwing van het Chinese kamp en nog opvallender is de vorm van de huizen en van de daklijsten van deze huizen. De Chinezen hadden, evenals de Nederlanders in de zeventiende en achttiende eeuw, hun eigen bouwstijl overgebracht, op zich zelf karakteristiek voor hun cultuurgebondenheid.

Buiten Nieuwpoortstraat

De grote, altijd drukke weg door het Chinese kamp. Deze oorspronkelijk nogal vergeelde foto, waarop rijdend verkeer te zien is, moet wel tussen 1880 en '90 of zelfs daarna gemaakt zijn. Opvallend is de rommeligheid, en alweer het algemene verval gedurende lange periode van economische achteruitgang (1885 tot 1900 of zelfs 1905) : modderige wegen (zoals trouwens ook op verschillende andere foto's), een open gotensysteem voor de afwatering met de daarvan verbonden stank en ongezondheid, in het algemeen de schamelheid van een wijk die weleens het (handels-)hart van Batavia genoemd is. We zien grobaks (vrachtkarren) en op hoge wielen een aantal dogcars die voor het openbaar vervoer in de stad zorgden.

Rede van Batavia

De foto is vanaf de Uitkijk genomen die de aankomende schepen moest signaleren. De signalen werden dan door het wachtschip overgenomen. Op de foto ziet men op de rede vele schepen. Ze komt uit een album „Souvenir de voyage 1872”. Er moeten schepen bij zijn geweest van alle nationaliteiten, grote en kleine vrachtschepen, waaronder Chinese en Arabische die door de gehele archipel goederen en produkten vervoerden en soms ook passagiers. Vóór de oprichting van de K.P.M. in 1891 was het interinsulaire vracht- en passagiersvervoer voor een groot deel in Aziatische handen. De aankomst van de Hollandse Mail was elke keer weer een bijzondere gebeurtenis. Dan donderden twee achtereenvolgende kanonschoten die door het wachtschip werden afgevuurd over het water en over de stad. Deze welkomstschoten brachten elke keer weer de nodige beweging en afleiding in het dagelijkse leven. „Honderden rijtuigen snorren op dit sein naar beneden (bedoeld is de Benedenstad); de inzittenden die familie, vrienden of kennissen, echtpartners die hun vrouwen, ouders die hun kinderen gaan afhalen, agenten, commissionairs, kooplieden, „runners“ der hotels, waslieden, alles stort zich in vliegende haast in boten of tam-bangans, pakt zich op stoombotjes of in stoombarkassen en haast zich naar de rede, zodat het schip, zodra het anker gevallen is, door zwermen van deze vaartuigen omringd wordt” (A. Werumeus Buning en J. A. Kruyt, *Met de Hollandse mail naar Indië en terug*). De passagiers zagen niets van de stad, niet meer dan een laag land, wat groen en een modderige kust. Als ze in bootjes en boten „afgestapt“ waren, voorzien van hun bagage, kwamen ze na enige tijd bij de havenpieren, twee dammen die een soort kanaal vormden dat geregeld uitgebaggerd moest worden. Aan het begin stond het vuurtorentje (ook

op deze foto nog zichtbaar), verderop een batterij „Het Loo“ geheten, in de wandeling het „Waterkasteel“ genoemd. De tocht naar de steiger duurde met een van de stoombotjes ruim een half uur. Op de voorgrond van deze foto zien we oude Compagniespakhuisen en een Hollandse ophaalbrug. Aan de pieren liggen vissersboten gemeerd. Even zuidelijker, maar op de foto niet zichtbaar, lag de vismarkt, de Pasar Ikan waar de hele omgeving naar werd genoemd.

Kleine Boom

Op de vorige foto net even zichtbaar, maar hier van dichtbij gezien is de „Kleine Boom”, niet meer dan een open loods die als visitatie- en inklaringskantoor diende voor de bagage van de aankomende passagiers. „De geringe ruimte hier nog weinig ingericht op druk en snel verkeer, is in een oogwenk stampvol met goederen en mensen. Men moet dan ook worstelen en dringen om er eindelijk door te komen en te kunnen zorgen dat men wat spoedig gereed zijt. Het personeel dat ons hierbij helpen moet, is verre van talrijk.” (citaat uit de reeds eerder genoemde reisgids van 1878). Men sprak van „Kleine Boom” in tegenstelling tot de „Grote Boom” waar de grote scheepsvrachten werden ingeklaard. Het (gesloten) gebouw ziet men in de verte. Volgens de historicus Dr. F. de Haan moet er vroeger werkelijk een boom over het kanaal zijn geweest die zo nodig de toegang tot de rivier afsloot.

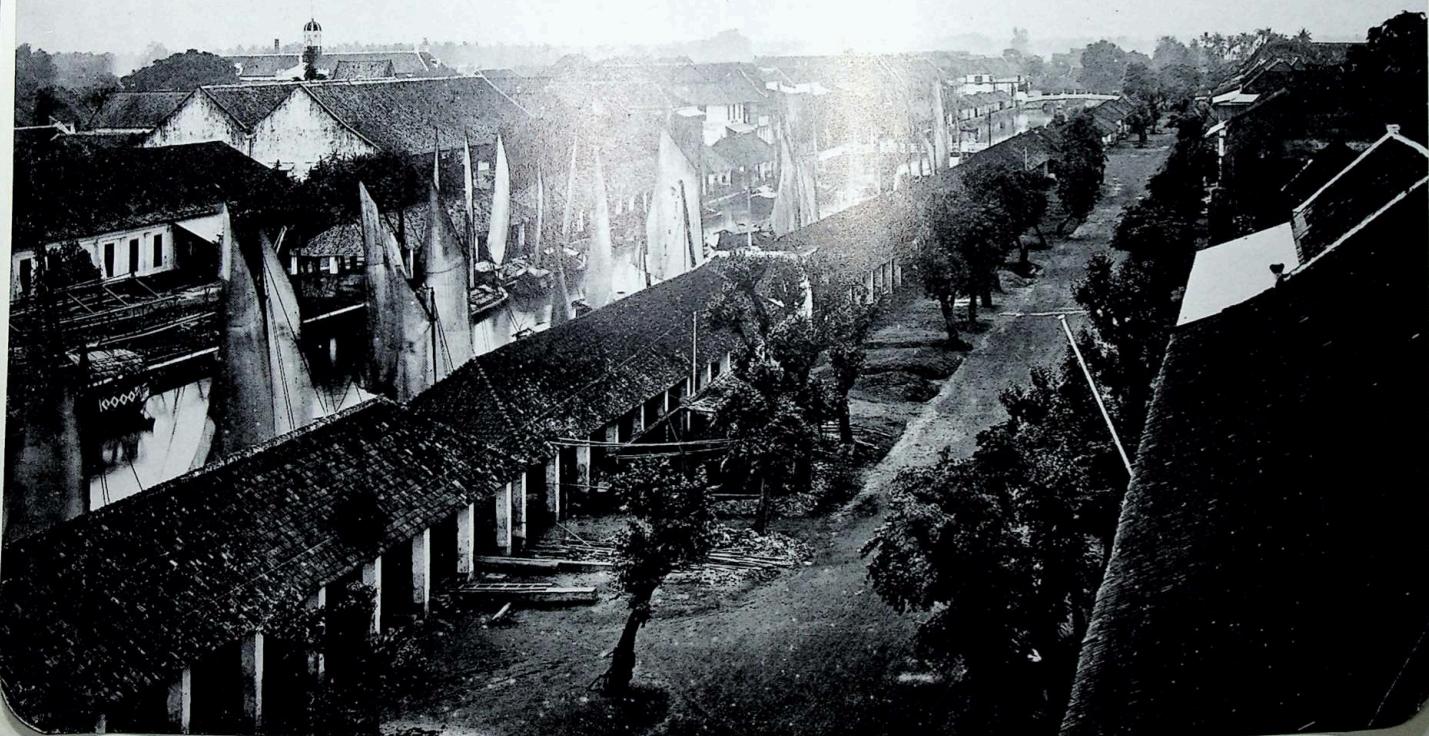
Aan de overkant (op de vorige foto *niet* zichtbaar) zien we de Stadsherberg, „weinig meer dan een Nederlandse kroeg, doch waar bij vertrek en aankomst der boot, menige dronk aan het afscheid of wederzien wordt gewijd” (citaat alweer uit hetzelfde boekje). Overal voor de Stadsherberg en verderop, zien we huurrijtuigjes staan waarmee de passagiers die niet door familie en kennissen werden afgehaald, de stad in reden om in een van de vele Batavische hotels „af te stappen”.

Raderboot met afhalers

Deze foto is een van de weinige die precies gedateerd is: 17 oktober 1869. De raderboot is met de voorsteven naar de rede gericht. Dat zien we aan de pakhuizen aan de overkant. We mogen eruit opmaken dat het hier afhalers geldt. Er waren twee van zulke raderboten: de „Tjidané” en „Tjiliwoeng”. Vooral op de terugreis was de boot soms zo vol dat men mannetje naast mannetje en vrouwtje naast vrouwtje moest staan, „als gepakte haringen op elkaar”. Deze foto die ook in *Tempo Doeloe* staat, is te fraai om hier niet nog eens te tonen. Men ziet de oudere dames nog in crinoline, de jongeren dragen reeds de queue de Maris die in deze jaren in de mode kwam. Men lette op de dame met het kleine kokette parasolletje, als een figuurtje van Monet of Renoir tegen een tropisch decor geplaatst.

Handelshuis aan Kali Besar

Kali Besar

Djambatan Baroe

Pintoe Ketjil

55. View from the Bridge

Buiten-Nieuwpoortstraat

H.G. ROMEIJER
COPYRIGHT

Haven van Tandjoeng Priok

Tandjoeng Priok Station

Gasfabriek

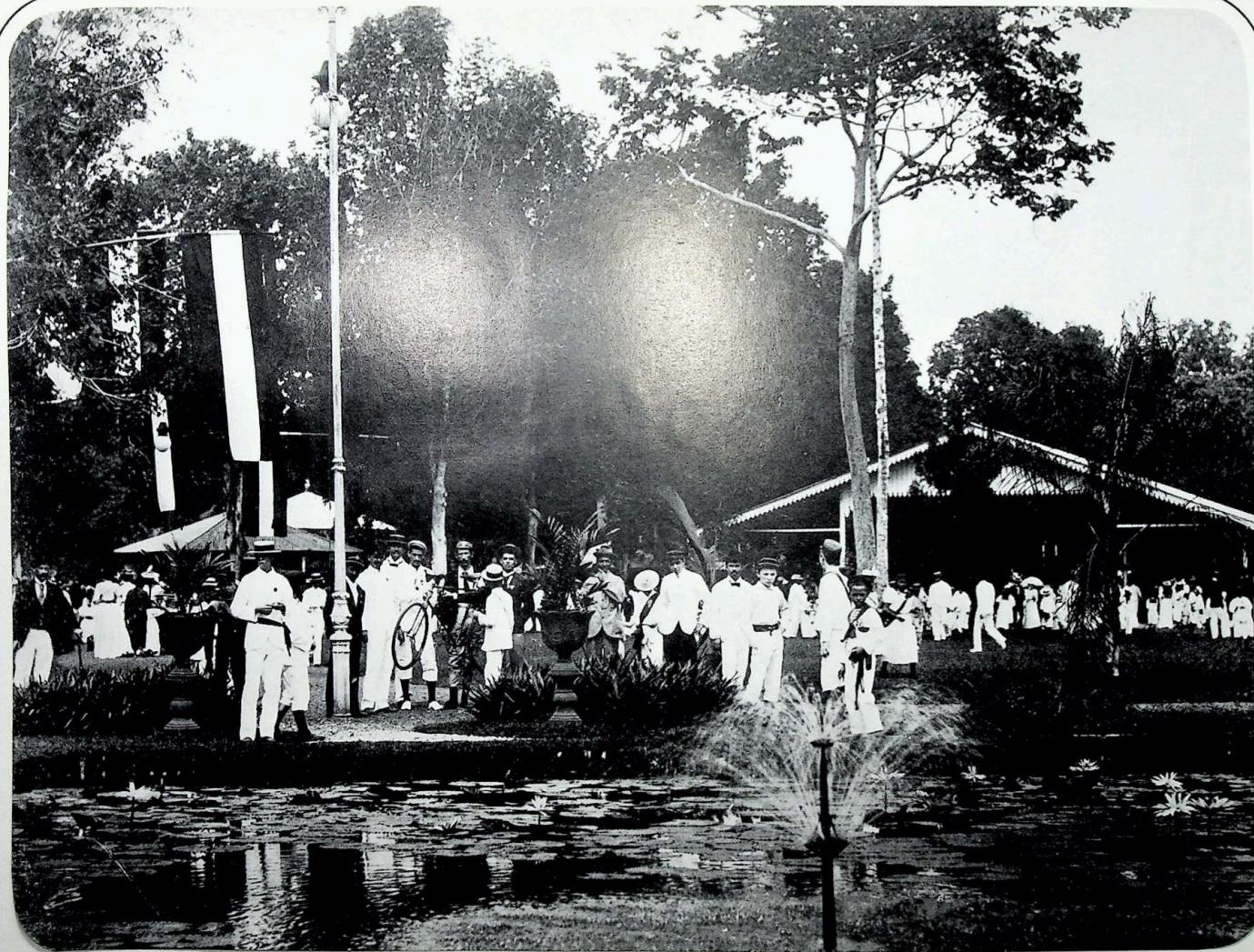
Woonhuis aan Molenvliet

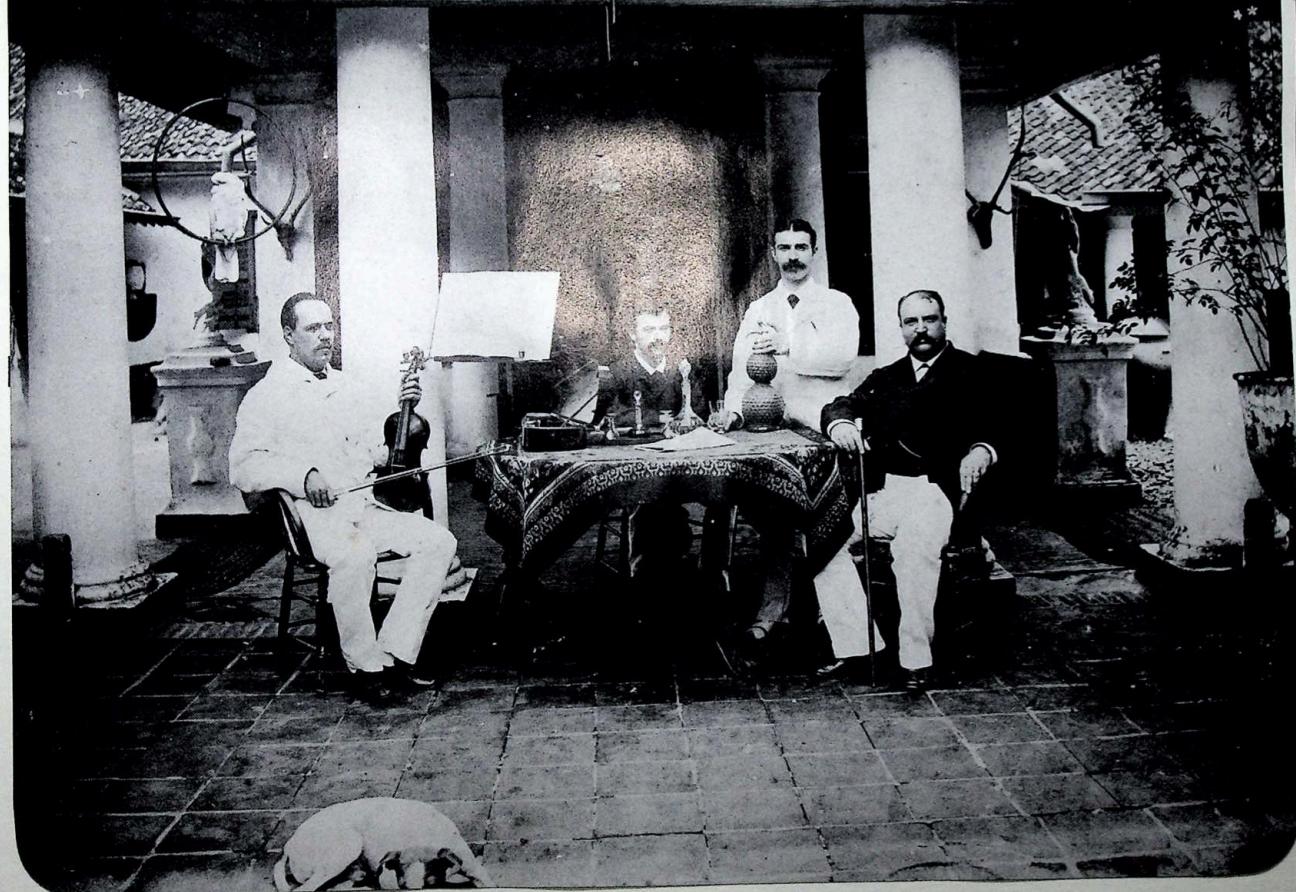
Molenvliet-West

Bal- en toneelzaal Plantentuin

Koloniale tentoonstelling 1893

Achterzijde woonhuis Tanah Abang

Tanah Abang zuidzijde

Achtererf van Parapatan 1

Een verrukkelijke, schaduwrijke achtertuin: varens op de voortgrond, in de witte potten vermoedelijk melatiestruiken en rozen, daarachter een haag van klimop en een bamboestellage om de struiken te leiden en weer daarachter de wandellaan met de hoge bomen. De tuin liep tot de Kali Tjiliwoeng door.

Huis van Raden Saleh

Raden Saleh (1814-1880) was een zeer bekende Javaanse schilder uit de hoge Javaanse aristocratie die in Europa zijn opleiding kreeg. Zijn tekentalent werd reeds vroeg ontdekt door de Belgische schilder Payen die toen op Java werkte. Raden Saleh werd reeds op jeugdige leeftijd uit zijn omgeving gehaald en door Europese families grootgebracht. De Gouverneur-Generaal Van der Capellen interesseerde zich zeer voor hem. Met een Hollandse familie ging hij mee naar Nederland, kreeg schilderlessen, onder meer van Kruseman, en maakte als „Javaanse prins” in Europa grote furore. Hij verkeerde aan Duitse vorstenhoven en reisde met de Franse schilder Vernet mee naar Algiers. Raden Salehs schilderijen verraden sterk diens invloed. Terug op Java werd hij de society-schilder bij uitnemendheid. Hij werd schatrijk en liet zich te Batavia een paleisje bouwen op het landgoed Tjikini in neo-Gotische stijl, een curieus en zonderling bouwsel, even zonderling als de schilder en ontwerper zelf. Op oudere leeftijd, op het hoogtepunt van zijn roem, trok hij zich terug in de omgeving van Buitenzorg om bezinning en inkeer te zoeken, geheel volgens de Javaans-aristocratische traditie, wars van zijn eigen roem en ijdelheid. Hij was in wezen een gespleten en tragische figuur.

Planten- en Dierentuin

De Planten- en Dierentuin werd in 1864 aangelegd op het landgoed Tjikini dat voor een deel door Raden Saleh was afgestaan. Hij werd dan ook in 1866 tot erelid benoemd. De beoefening van de plant- en dierkunde, van de veeteelt en landbouw stond aanvankelijk voorop. Later pas werd de bevordering van het „gezellig verkeer”, het hoofddoel. De „Tuin”, zoals ze genoemd werd, was oorspronkelijk als een park ingericht, met fonteinen, schaduwrijke bomen en gelegenheid tot picknicken, waarvan vooral ’s zondags gebruik werd gemaakt. Men zocht er een gezellig en rustig vermaak. De Stafmuziek gaf er „matinées musicales”, die om zeven uur in de ochtend begonnen. Dan was het natuurlijk nog koel. Het repertoire bestond meestal uit potpourri’s uit bekende opera’s. De contributie was laag. Daardoor werd de Tuin ook toegankelijk voor de Indo-europese groep. Alle standen en rangen waren vertegenwoordigd.

Bal- en toneelzaal Plantentuin

Evenals in de Concordia organiseerde men in de loop der jaren vele feesten, tuinfeesten met illuminatie, maar ook in de toneelzaal die tegelijk balzaal was, is heel wat gezongen, gemusiceerd en gedanst. De Bataviase jeugd, leerlingen van de KWIII-School en van andere scholen, vonden daar hun vermaak. De gymnastiek-vereniging Lycurgus turnde er en de meisjes voerden hun „jeux de grâce” uit. Bekend werd later het zogenaamde „ijsbal”, met slingers van kapok en watten en met een toren van ijsblokken die natuurlijk van de ijsfabriek Petodjo kwamen.

Koloniale tentoonstelling 1893

De glorietijd van de Planten- en Dierentuin lag in de jaren negentig en in het begin van de twintigste eeuw. In 1893 werd in de Tuin een groots opgezette Koloniale tentoonstelling gehouden, natuurlijk gepaard met allerlei plechtigheden en feestelijkheden. „Tout Batavia” verkeerde in een feestroes. De tentoonstelling duurde van 12 augustus tot 19 november. De journalist en romanschrijver P. A. Daum was lid van het comité. Hij gaf een speciaal tentoonstellingskrantje uit. Op de foto ziet men de drukte en bedrijvigheid. Een aantal leerlingen van de KWIII-School staat daar om een jongen geschaard die een wielerwedstrijd door Batavia won.

Achterzijde woonhuis Tanah Abang

We zien hier de achtergalerij die uitgebouwd is tot een soort pendopo, een overdekte, aan drie zijden open ruimte. Dit huis op Tanah Abang werd blijkbaar door enige vrijgezellen bewoond. Ze hebben om gefotografeerd te worden de ronde eettafel buiten geplaatst op de plavuizen vloer. Op tafel ziet men twee kristallen flacons. De grote bevat brandy of jenever, de kleine de zogenaamde bitter. Jenever met enige druppels bitter en veel water, of brandy-soda waren in die tijd geliefde dranken. De tweede man rechts houdt de hand aan de sifonfles. De eerste links poseert hier als de musicus van het gezelschap. Musiceren werd in die tijd veel gedaan. Achter hem hangt in een soort hoepel een grote kakatoea, een witte papagaai met gele kuif. Alles bij elkaar een tafereel van bijna-huiselijkheid en tegelijk door wat men hier ziet, een foto typisch voor tempo doeloe: het huis, de inrichting, de kleding, het mannenoverschot.

Tanah Abang zuidzijde

Tanah Abang was een van de fraaiste Europese woonbuurten van Batavia. Men kwam er via Parapatan en Kebon Sirih, over de brug die men in de verte ziet liggen.

Tanah Abang noordzijde

De brug die men in de verte ziet, voert waarschijnlijk naar het Koningsplein. Tanah Abang loopt daar ongeveer in de Rijswijkstraat over.

Kampoeng aan de Tjiliwoeng

Men kan zich nauwelijks voorstellen dat dit landelijk tafereel met kampoenghuis, midden in de Bovenstad te vinden was: waarschijnlijk een dogcar-koetsier die zijn paard wast. Een trap met treden van klapperstammen voert naar boven.

Tjiliwoeng bij Pegangsaän

Wie op de plattegrond van 1897 via Kramat en Salemba, even voorbij de KWIII-School de Matramanlaan vindt, zal daar waar deze weg doorgaat naar Pengangsaän, een brug over de Tjiliwoeng aantreffen. Vanaf deze brug is de foto gemaakt. We zien overal langs de rivier bamboevlotten, zogenaamde „gètèks” die als bad- en wasplaats voor de boven de steile oever liggende kampoengs dienden.

Kramatbrug

Vanaf het Waterlooplein liep de weg die Senèn genoemd werd. Hier gaat Senèn in Kramat (letterlijk : „heilige plaats”) over. De brug ligt over een soort gracht, de Defensielijn Van den Bosch, die onder de brug doorloopt en verderop, links, bij Parapatan weer in de Tjiliwoeng uitmondt. Overigens kunnen de rails niet anders dan die van de paardetram zijn geweest die even verderop in het begin van Kramat, haar eindstation bereikte.

Koning Willem III-School

Over de KWIII-School (oorspronkelijk „Gymnasium Willem III”) bestaat een recent gedenkboek als jubileum-uitgave van de Koning Willem III Schoolvereniging (1975). Daarin kan men uitvoerig de gehele geschiedenis van de school vinden. De KWIII was de eerste school voor voortgezet onderwijs in Indië. Ze werd in 1860 plechtig geopend door Gouverneur-Generaal Pahud. Een groot probleem voor de ouders in Indië was in de negentiende eeuw de opvoeding van hun kinderen. Indien dit maar enigszins mogelijk was, stuurden ze hun wettige en in concubinaat geboren kinderen (zeker als ze het lager onderwijs hadden doorlopen) naar Nederland om ze een „Europese opvoeding” te geven. Voor een deel van de Europeanen, en dit waren vooral de Indo-europeanen, was dit onmogelijk. Hun kinderen werden gedoemd tot ondergeschiede posities in de Indische samenleving. Maar zelfs als men financieel zo bevoorrecht was en zijn kinderen naar Europa kon sturen, dan nog waren er vele bezwaren aan verbonden. Het leidde onvermijdelijk tot een vervreemding tussen ouders en kinderen en soms tot een „Indisch drama” waar de bellettrie druk gebruik van heeft gemaakt. Bekend is het verhaal „Het voorrecht eener Europeesche opvoeding” dat in 1847 door de bekende predikant Dr. Van Hoëvell werd geschreven (uit de bundel *Uit het Indische leven*, 1860). Vooral door zijn optreden na 1848, als Kamerlid in Ne-

derland, vond de Bataviase Onderwijscommissie eindelijk gehoor bij de regering. In 1859 besloot ze tot de oprichting van het „Gymnasium Willem III”. Het gebouw was een oud landhuis, dat later wel verbouwd werd en van nieuwe vleugels werd voorzien, maar waar de KWIII-School altijd gevestigd is geweest, tot de laatste oorlog toe. Welbeschouwd begon met de oprichting van de KWIII-School de emancipatie van de Indo-europese groep. De mogelijkheid voor een sociale „stijging” van deze groep, zij het op beperkte schaal, was in ieder geval geschapen. De KWIII-School is ook tot het laatste toe een „Indische” school gebleven. Ook de samensteller van dit fotoboek is leerling van deze school geweest. Ook hij heeft de blauwe HBS-pet met gouden band en het sterretje nog gedragen. Over de eerste jaren op de KWIII-School kan men het verhaal „Indische jongens” lezen van de latere bestuursambtenaar en zwager van Louis Couperus, G. Valette in de bundel *Baren en Oudgasteren* (1880). Voor het overige leze men het hierboven genoemde gedenkboek.

Bataviase stoomtram

In de jaren zestig van de vorige eeuw reed te Batavia een paardetram, van Kramat in de Bovenstad, naar de Benedenstad. In 1881 werd de N.I. Tramwegmaatschappij opgericht die de paardetram opkocht om deze om te zetten in een stoomtram. Behalve het rijdend materiaal, moesten de rails voor het hele baanvak vernieuwd worden. Er waren vele moeilijkheden die de nieuwe directie weleens tot wanhoop moeten hebben gebracht. Op 1 juli 1883 was de lijn Batavia-Harmonie gereed gekomen (Batavia was intussen een jaar lang van een tram verstoken geweest), op 5 augustus die tussen de Harmonie en Kramat. Ruim een jaar later werd het baanvak Kramat-Meester-Cornelis in gebruik genomen. De locomotieven (ze werden „tjèbols” genoemd, hetgeen „dwergen” betekent) reden op geperste stoom die op het station Kramat werd opgewekt. Het gebeurde meer dan eens, vooral in de regentijd bij koel weer, dat de tram zijn einddoel niet kon bereiken. Op de afbeelding een splinter-nieuwe tractie.

Gardoehuisje

Op de weg naar Meester-Cornelis ziet men hier een stenen gardoë- of wachthuisje. Over de gehele stad verspreid, maar vooral aan de rand van de stad, had men zulke gebouwtjes staan, waarin 's nachts door enige wakers de wacht werd gehouden. Ze sloegen de uren op een tong-tong, soms gevuld door een langgerekt geroep. Een tong-tong was een uitgehakte boomstam die men op de foto duidelijk ziet hangen. Zulke tong-tongs hadden vaak de vorm van primitieve menselijke figuren. Men schreef verschillende magische krachten aan hen toe. Bij diefstal of onraad werd de gehele wijk door een roffel gewekt, een onheilspellend geluid midden in de nacht. Andere tong-tongs namen het sein over. Achter dit gardoehuisje zien we de poort van een klein stenen huis. Daarnaast zullen er wel meer geweest zijn. Hier begon de Indo-buurt en ging langzaam in de kampoeng over.

Salemba

De weg naar Meester-Cornelis, dat nu Jatinegara heet. Huizen aan weerszijden en het stoomtrammetje in de verte.

Meester-Cornelis

We staan voor een wegsplitsing. Links de weg in de richting van Bekasi, Krawang en Tjirebon, naar het oosten toe. Rechts via Kampoeng Melajoe (waar de schrijver Du Perron als kind woonde) en Bidara Tjina naar Bogor (Buitenzorg), naar het zuiden dus. De foto moet tot de oudste van deze collectie behoren. Ze is gevonden in het album van de fotograaf Meessen.

Tanah Abang noordzijde

Kampoeng aan de Tjiliwoeng

Tjiliwoeng bij Pegangsaän

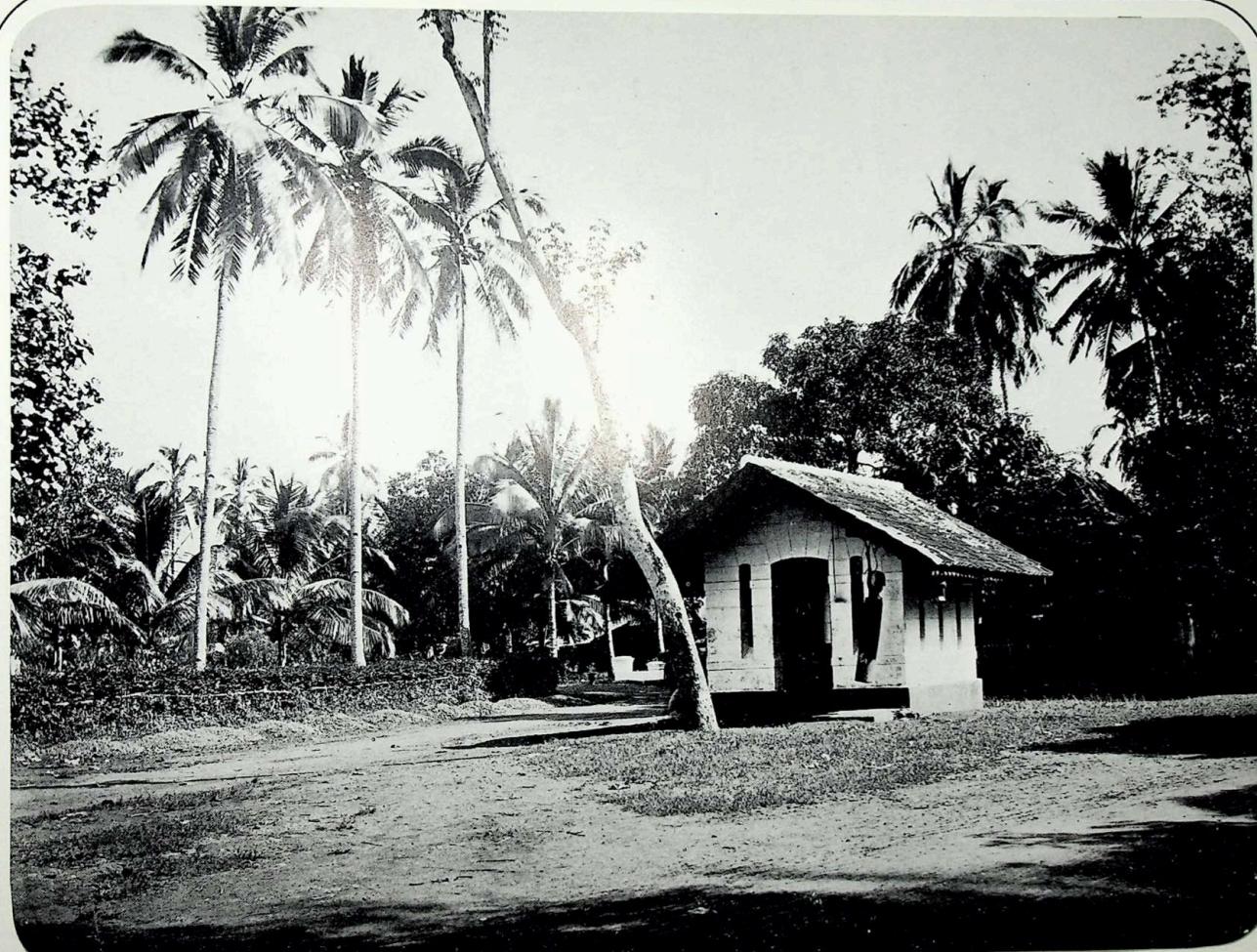
Kramatbrug

Koning Willem III-School

Bataviase stoomtram

Gardoehuisje

Salem̄ba

Meester-Cornelis

Colofon

„Batavia, koningin van het oosten” van E. Breton de Nijls werd in opdracht van Thomas & Eras, uitgevers te 's-Gravenhage, Fahrenheitstraat 370, gezet uit de De Vinne en gedrukt door J. C. Opmeer te 's-Gravenhage. Het fotografisch reproductiewerk werd verzorgd door Gravura te 's-Gravenhage. De vormgeving was in handen van Thom Pronk ; hij koos voor de belettering van het omslag de Beton open en de Berling cursief.

Met dank aan alle medewerkers van het Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde te Leiden en de heren J. Knaud en R. Nieuwenhuys voor het afstaan van enkele fotografieën.

Eerste druk november 1976
Tweede druk maart 1977

© Thomas & Eras

isbn 90 6242 902 5

Sociëteit Concordia

De Militaire Sociëteit Concordia werd in 1833 opgericht en voorlopig gehuisvest in een officierswoning. Drie jaar later kreeg ze een eigen gebouw naast het Grote Huis. Het sociëteitsleven met kletstafel en wipstoelen droeg nog eerst een huuselijk karakter. 's Zaterdags was er een concert van de op 1 juli 1836 opgerichte Stafmuziek. Eerst na de openstelling voor ook civiele personen, begon haar bloeiende geschiedenis. Van toen af werd de „Concor“ de verzamelplaats van de „jeunesse dorée“, zoals men het toen uitgedrukt zal hebben en begonnen de befaamde rendez-vous op het Waterlooplein. Maar zó goed bleek de Genie het nieuwe gebouw te hebben opgezet dat het tien jaar later instortte. In 1850 kwam er een nieuw gebouw dat een paar jaar daarna belangrijk moest worden uitgebreid. In 1860 was het aantal leden zo sterk toegenomen, dat de mandoer, „Miran de Trompetter“, gepensioneerd werd om een echte Hollandse kastelein te kunnen aanstellen. Alle kasteleins zijn rijk geworden. Er zijn zelfs straten naar hen genoemd. In 1864 was er voor het eerst gaslicht. Het bestuur en de leden waren bijzonder sterk in het organiseren van feesten. Elke gelegenheid werd aangegrepen. Eens in de veertien dagen was er een tuinfeest met vuurwerk. Er was bijna elk jaar een galabal. Groots was de ontvangst van de „Atjeh-helden“ na de tweede Atjeh-expeditie. De versiering was uitbundig en de populaire Stafmuziek onder leiding van de kapelmeester Markus speelde allerlei voor die gelegenheid gecomponeerde jubel- en triomfmarsen. Kort daarna werd de Concordia weer verbouwd en uitgebreed. Het gebouw dat we op de foto zien, is dat van vóór de verbouwing, met de Stafmuziek die wij in het muziekkooptje zien zitten en naar de fotograaf zien kijken. De foto is van 1869. Met de geschiedenis van de Concordia kunnen we die van het Bataviase sociale leven volgen, maar de beschrijving hiervan zou teveel plaats vergen. In 1933, toen de „Concor“ honderd jaar bestond, verscheen een bijzonder leesbaar gedenkboek dat veel meer geeft dan alleen de geschiedenis van de sociëteit, geschreven door Victor Ido van de Wall. Het boekje is een kleine „*histoire des moeurs*“ geworden.

Balzaal Concordia

Dit is de wijd en zijd bekende bal- en speelzaal van de Concordia, waar zoveel feesten werden georganiseerd, Calicot-bals, Vauxhalls enzovoorts, met fonteinen, palmen, zacht getinte gazonen sluiers, bloemen, spiegels, rotspartijen en Bengaals vuur. We zien de zaal hier zoals ze er gewoonlijk uitzag met de bekende zitjes en tafeltjes waar altijd gewhist, gehomberd of gekletst werd. Het is op de foto niet met zekerheid vast te stellen of er toen al electrisch licht was. In ieder geval werd het op 23 november 1882 voor het eerst aangestoken. In 1913 begon men weer te verbouwen. De verbouwing duurde drie jaar en was juist gereed vóór de viering van het driehonderdjarig bestaan van Batavia. Er kwam toen ook een nieuwe balzaal.

Goenoeng Sahari noordzijde

Het kanaal langs Pasar Baroe-Zuid komt hier op een vaart uit langs Goenoeng Sahari. De weg links is Pasar Baroe-Oost, die aan de overkant is Goenoeng Sahari. De rechte weg afgaande, kwam men op de Jacatraweg in de Benedenstad uit.

Goenoeng Sahari zuidzijde

De weg langs de hier smaller geworden vaart loopt achter Pasar Senèn („Maandag-pasar“), dwars door kam-poengs en Indo-buurten naar de Kramathbrug en verder naar Kramat, Salemba en Meester-Cornelis.

Willemskerk

Een van de merkwaardigste bouwwerken in de klassieke koloniale stijl is de Willemskerk, gelegen aan het Koningsplein-Oost en de ingang van het Hertogspark. Met de bouw werd in 1834 begonnen. In 1839 werd ze ingewijd. De kerk had een ronde vorm en was omgeven door een zuilengalerij. De hoofdingang had het front van een Dorische tempel. De plattegrond toont ons ook een rond interieur, overdekt door een koepel. De gelovigen schaarden zich rond de kansel. Hier heeft de voorvechter voor de Indo-europese groep, de predikant Dr. W. R. van Hoëvell, in de Maleise taal gepredikt.

Militair Hospitaal

Het Groot Militair Hospitaal werd in 1857 (men leest het jaartal op de ingang die wel op een miniatuur fort lijkt) in gebruik genomen. Het was ook opengesteld voor burgers. Het was een reusachtig complex met een grote schaduwrijke tuin dat ongeveer op de plaats stond waar vroeger het landhuis Weltevreden had gestaan. In de *Koloniale Verslagen* vindt men een lijst van de meest voorkomende ziekten. Het hoogste percentage werd bereikt door de „febris intermittens” (malaria?), daarna kwam de cholera. In 1873 werd 14 % van de patiënten voor geslachtsziekten behandeld. Aan het hospitaal was een school voor Inlandse artsen verbonden, een opleiding die vijf jaar duurde. Sedert 1888 was er ook een laboratorium gekomen voor het bacteriologisch onderzoek. De directe aanleiding was de beri-beri-ziekte die in Atjeh veel slachtoffers eiste.

Europese woning Parapatan 1

Dit huis dat op de hoek van Parapatan en Kebon Sirih stond, was de woning van Mr. N. P. van den Berg. Hij was te Bataiva een zeer bekende en geziene figuur, een man van aanzien, vanaf 1873 zestien achtereenvolgende jaren President van de Javasche Bank. Hij had een grote belangstelling voor muziek en toneel en sloeg geen voorstelling en geen concert over, zei men. Hij schreef een

boek over het vroegere toneelleven te Batavia. De foto is evenals de twee volgende in 1888 gemaakt. Het huis is van de zijkant gefotografeerd. We zien de traditionele gepleisterde zuilen en onder aan de dakrand de toen vaak toegepaste sierlijst. Links staat een van de beide paviljoens; daarnaast zien we de overloop of „empèran” die naar het hoofdgebouw voert. Het rijtuig is voorgereden om naar kantoor te gaan, een vis à vis of palankijn. De koetsier op de bok heeft het bekende koetsiersuniform aan: een donkerrode, zwart gestreepte „toro”, met een witte broek en een gelakte hoed op, met cocarde. Achter de wagen staat de staljongen. Tijdens de rit moet hij op de achtertreplank staan met de vliegenkwast in de hand. Er zijn vier vrouwelijke bedienden te zien met de voor de stad Batavia kenmerkende lange kabaja’s. Rechts op de voorgrond een staande en hurkende huisjongen. In de tuin vallen de wit gekalkte bloempotten op met palmen, varens en andere planten. Het spoor van het rijtuig voert naar de voorkant van het huis waar de voorgalerij is.

Bewoners Parapatan 1

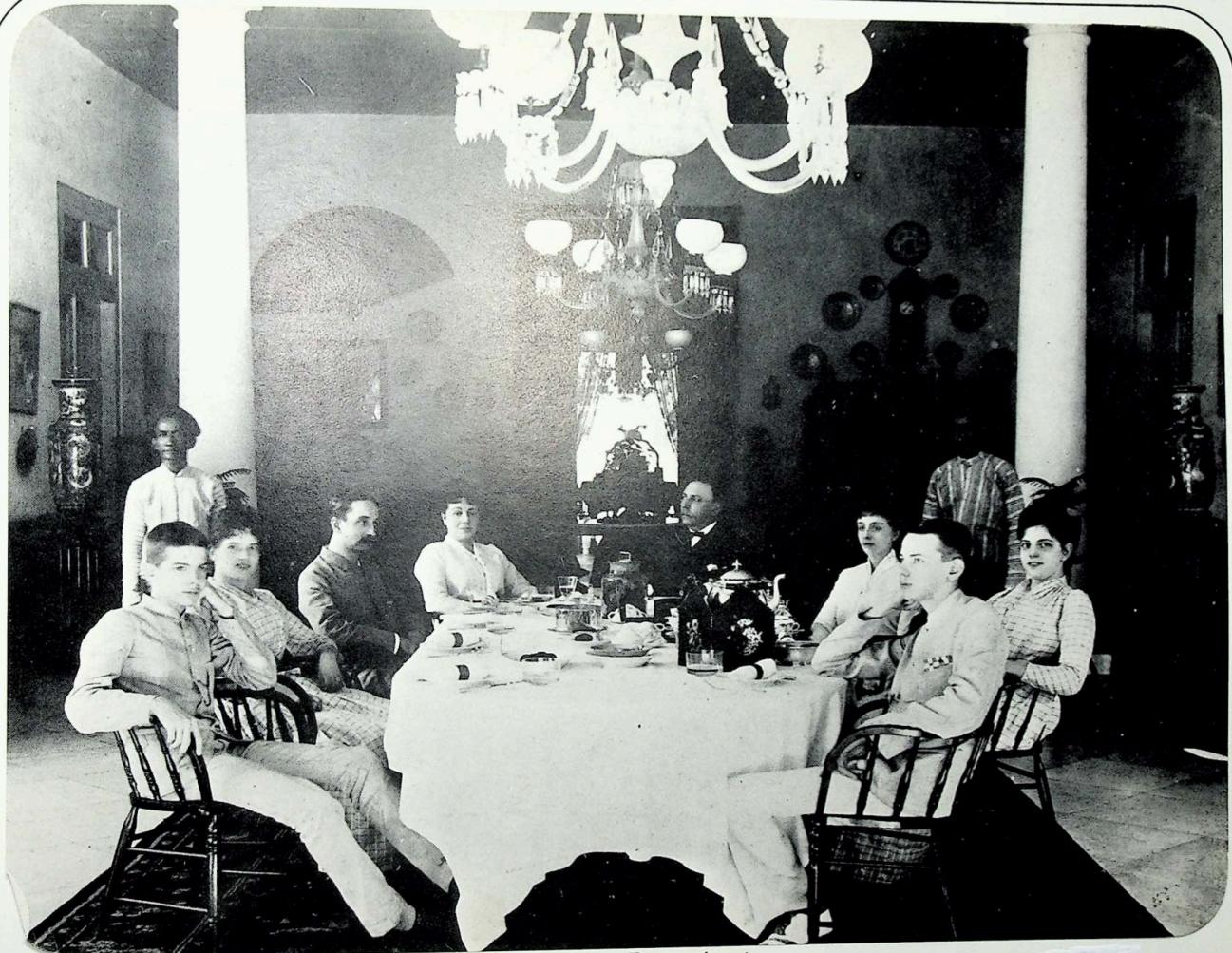
Op deze foto zien we Mr. N. P. van den Berg aan tafel met zijn gezin en twee logé’s. Links en rechts staan de „binnenjongens” die aan tafel bedienen. De tafel is wel gedekt, maar het eten is nog niet opgediend. Waarschijnlijk zat de familie aan het ontbijt, dat overigens zeer uitgebreid kon zijn door de restjes van de vorige dag die eveneens op tafel kwamen, een typische gewoonte in tempo doeloe. We zien een theepot, waarschijnlijk op een theelichtje, afgeschermd voor de tocht. Verderop kopjes en nog een theelichtje. Op tafel staan ook de toen algemeen gebruikte vingerkommen, in allerlei zachte kleuren. De gastvrouw en de vrouwelijke logé zijn in saroeng kabaja, de Indische ochtendkleding. De dochters zijn „gekleed”, dat wil zeggen dat ze een jurk dragen. Het is alles weelde wat men ziet: de marmeren vloeren, de hoge zuilen, de fraaie kristallen lampen, de Japanse vazen en spiegels, met een doorkijk naar de vermoedelijk nog rijkere gemeubileerde binnengalerij.

Militair Hospitaal

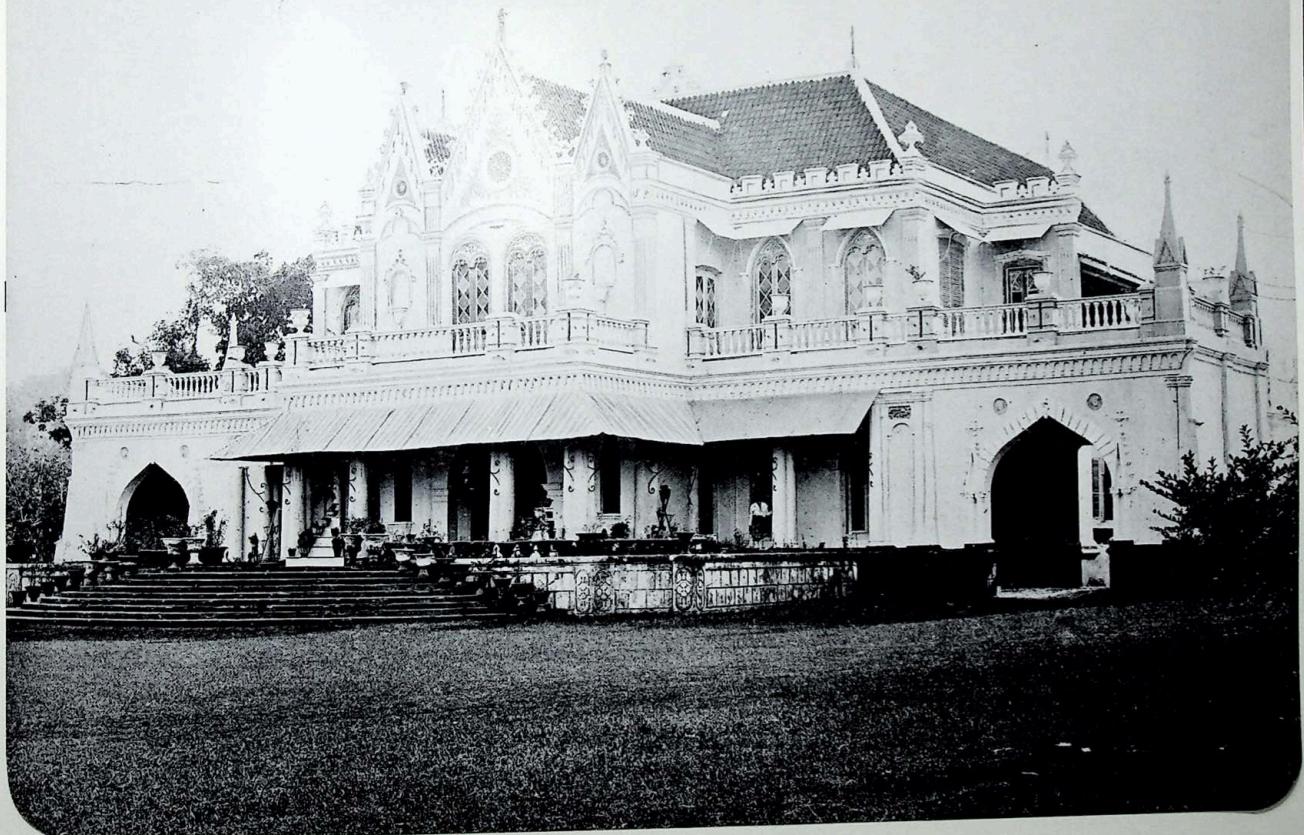
Europese woning Parapatan 1

Bewoners Parapatan 1

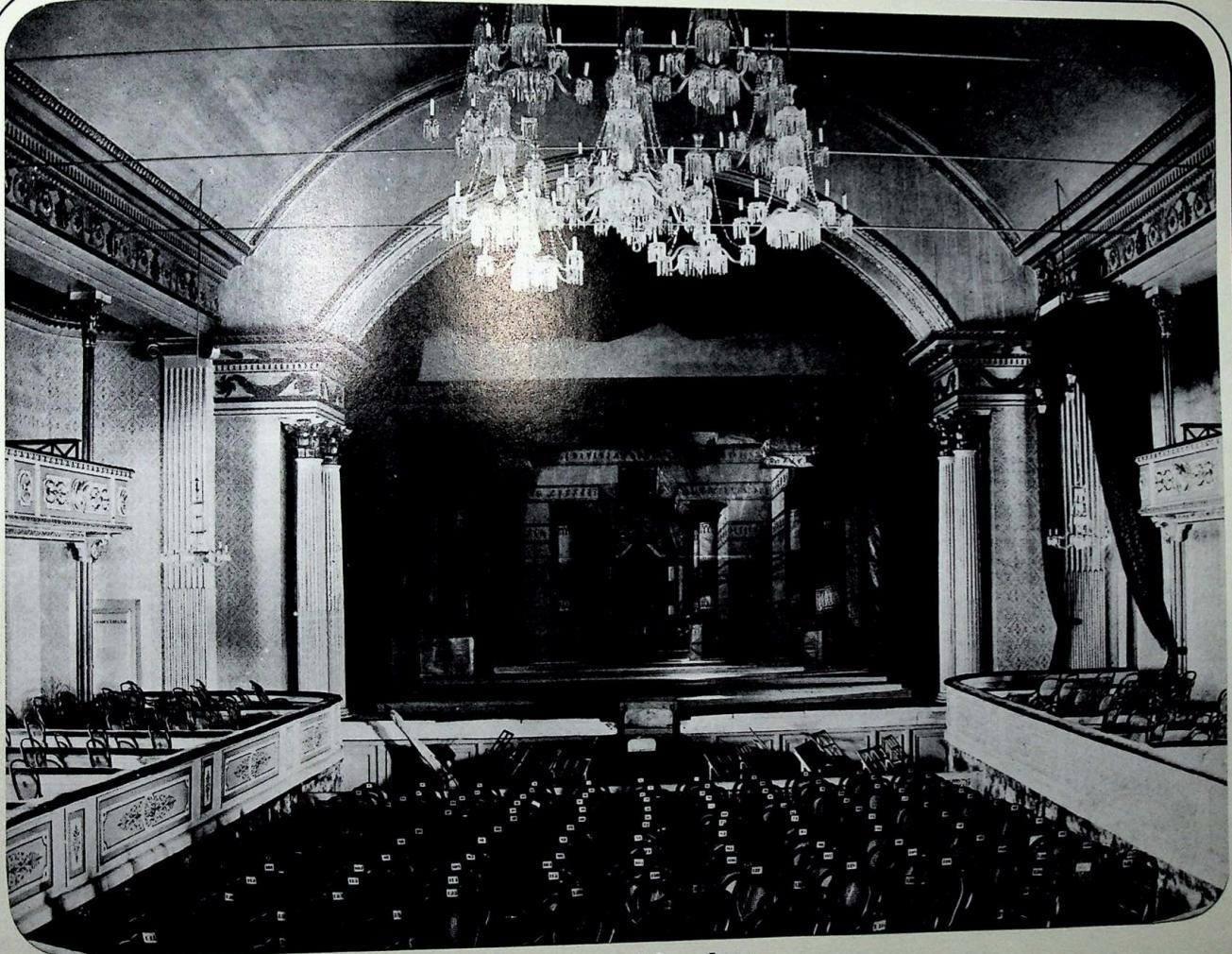
Achtererf Parapatan 1

Huis van Raden Saleh

Planten- en Dierentuin

Interieur Schouwburg

Waterlooplein

52 Waterlooplein
Batavia

Pasar Baroe

Ofschoon Pasar Baroe vooral bekend stond als een Chinees winkelstraat, had ze haar naam gekregen door de grote pasar (markt) die aan het einde van de straat gelegen was, bij de weg die Krèkot heette (zie plattegrond). Hier zien we de vruchtenmarkt. Een klein Chineesje (nog met staart) staat met de rug naar de fotograaf toe vóór een kippenverkoper met zijn mand waarin de kippen dicht opeengepakt stonden. Verder vruchten: grote djeroeks Bali, manggistans, pisangs, mangga's, ananassen enzovoort. Het gebouwtje was een oude zogenaamde „paardenposterij”, waar de rijtuigen van paarden verwisseld werden.

Schouwburg

Hier ziet men de schouwburg met op de voorgrond de brug over de Tjiliwoeng die toegang gaf tot Pasar Baroe. De weg langs de schouwburg werd de Komediebuurt genoemd. Tijdens het Engelse tussenbestuur (1811-1816), dat dank zij de Luitenant-Generaal Stamford Raffles meer culturele en wetenschappelijke bedrijvigheid bracht dan ooit tevoren, werd door Engelse officieren geheel overeenkomstig de Engelse traditie toneel gespeeld. Ze gaven hun voorstellingen in een bamboeloods op de plaats van de schouwburg. Deze werd echter niet in de Engelse tijd, maar in 1821 gebouwd tijdens het bewind van de eveneens cultureel voelende en denkende Gouverneur-Generaal Van der Capellen. Het gouvernement leverde de grond en de bouwmateriaal die uit de afbraak van het Spinhuis in de Benedenstad afkomstig waren. De bouw werd evenwel uit vrijwillige bijdragen bekostigd in met medewerking van de Genie. Het werd ontworpen in de koloniale Empirestijl die het gebouw van buiten een nogal feestelijk aanzien gaf.

Interieur Schouwburg

Dit viel na het buitenaanzicht tegen. De zaal was klein, té klein, vooral voor de latere tijd toen het muziek- en toneellevens omstreeks 1900 tot bloei kwam. De acoustiek werd geprezen, de toneelaccommodatie daarentegen scherp bekritiseerd. De Schouwburg wordt thans (anno 1976) nog als bioscooptheater gebruikt.

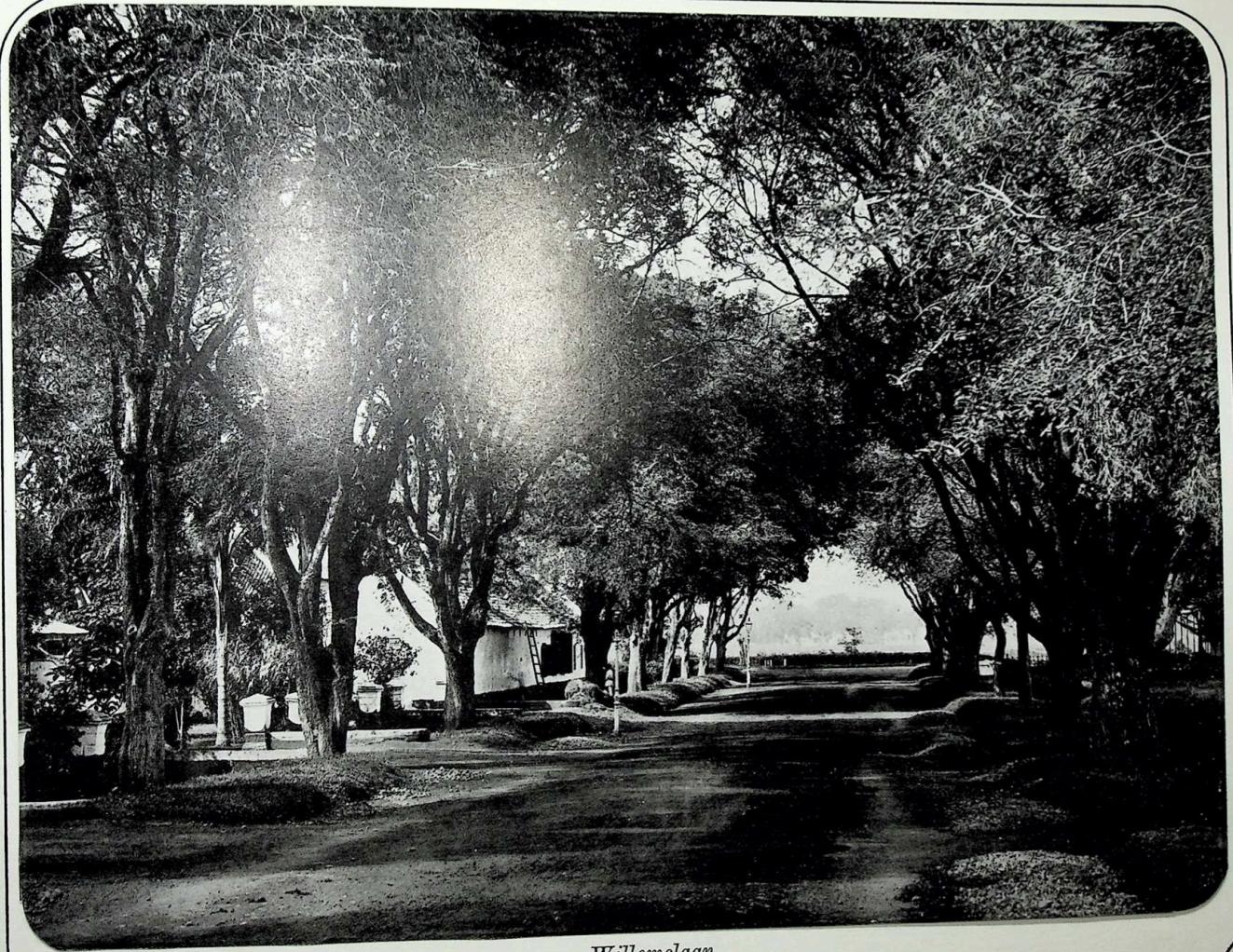
Waterlooplein

Het Waterlooplein en omgeving ontwikkelde zich in de negentiende eeuw tot het centrum van de Bovenstad en van het sociale leven van de Europeanen. Het land dat later Weltevreden zou gaan heten en waarnaar een heel stadsdeel werd genoemd, bestond in de zeventiende eeuw nog hoofdzakelijk uit bossen en moerassen. Eerst in 1749 toen het aan Gouverneur-Generaal Mossel werd verkocht, kreeg het de betekenis van een landgoed. Mossel liet er een groot verdiepingshuis bouwen aan een bocht van de Kali Tjiliwoeng, daar waar later het Militair Hospitaal kwam te liggen. Hij vestigde er een kerkje en een schooltje en liet de moerassen dempen. Daarmee werd hij ongeweten de schepper van het Waterlooplein. In de laatste jaren van de achttiende eeuw werd een militair kampement gebouwd en in de negentiende eeuw uitgebouwd. Het plein heette toen Paradeplaats. In 1809 besloot Daendels aan het plein een nieuw paleis voor zichzelf te laten bouwen, uiteraard op kosten van het gouvernement. De ontwerper van de Harmonie ontwierp ook dit gebouw. Het werd alles even groots opgezet. De afbraak van het oude Kasteel in de Benedenstad verschafte het materiaal. Daendels' opvolger zag het echter niet zitten en liet het gebouw voorlopig onvoltooid. Eerst in 1826 gelastte de opvolger van Van der Capellen, de Commissaris-Generaal Dus Bus de Ghisignies — overigens vermaard om zijn bezuinigingen — de voltooiing van het gebouw. Het is echter nooit het paleis van de landvoogd geworden. En werden gouvernementskantoren in gevestigd, waaronder de Algemene Secretarie, de Landsdrukkerij en het postkantoor. In 1828 zette men midden op het plein een dikke, gemetselde gedenkzuil met daarboven op „een spelend kardoesje dat als Nederlandse Leeuw fungeert”, aldus de historicus De Haan. Van toen af kreeg het de toepasselijke naam Waterlooplein. Om dit plein en in de omgeving stonden militaire woningen, de Sociëteit Concordia en het R.K. kerkje van 1829, hetzelfde dat in 1890 op zekere dag instortte. Het Waterlooplein werd niet alleen als exercitie- en paradeveld

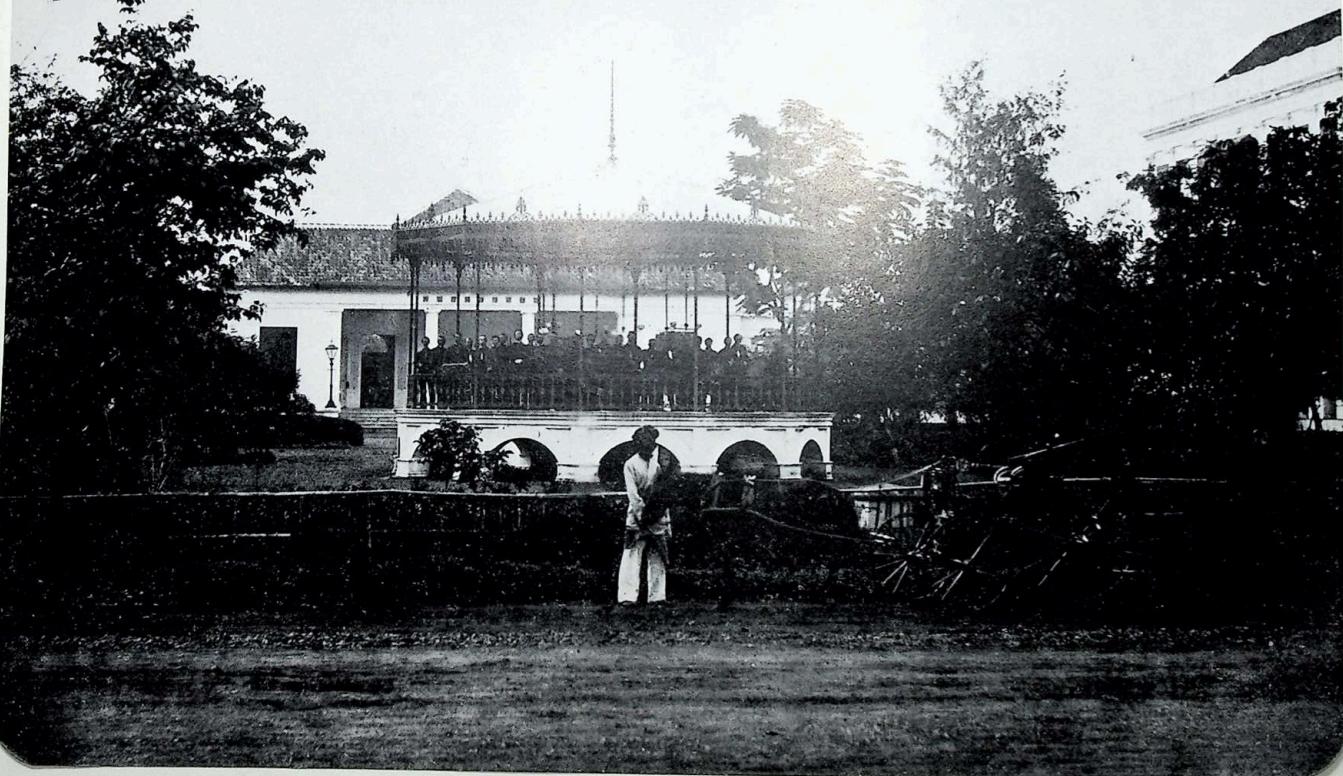
gebruikt, maar ook als trefpunt van de Bataviase beau monde. Op zondagavond speelde daar de militaire muziek. Het wemelde er dan van rijtuigen en ruiters die elkaar rendez-vous gaven. Er is geen verhaal dat in het Batavia van die tijd speelt, of dit tafereel wordt er in beschreven. Het trok bovendien ook veel „nontonners” of toeschouwers. In 1873 werd vóór het gebouw een standbeeld geplaatst dat Coen moet voorstellen, maar dat een replica bleek te zijn van dat van de Zweedse koning Gustaaf Adolf vóór de universiteit te Upsala. Over dit beeld en de gedenknaald werden door de Bataviase burgerij heel wat grapjes gemaakt. Op de foto zien we, behalve het „Grote Huis” en de beide gedenktekenen, het er later bijgebouwde Hooggerechtshof en dan nog het Bataviase trammetje. Hierdoor weten we dat de foto in ieder geval kort na 1883 is gemaakt.

Willemslaan

De Willemslaan, tevoren La belle Alliance geheten, verbond het Waterlooplein met het Koningsplein, het „grote gat” in Batavia, zoals men zei, een gat van een vierkante kilometer. Aan deze laan liggen officierswoningen. Achter de huizen rechts lag de citadel Prins Frederik.

Willemslaan

Sociëteit Concordia

Balzaal Concordia

Goenoeng Sahari noordzijde

Goenoeng Sahari zuidzijde

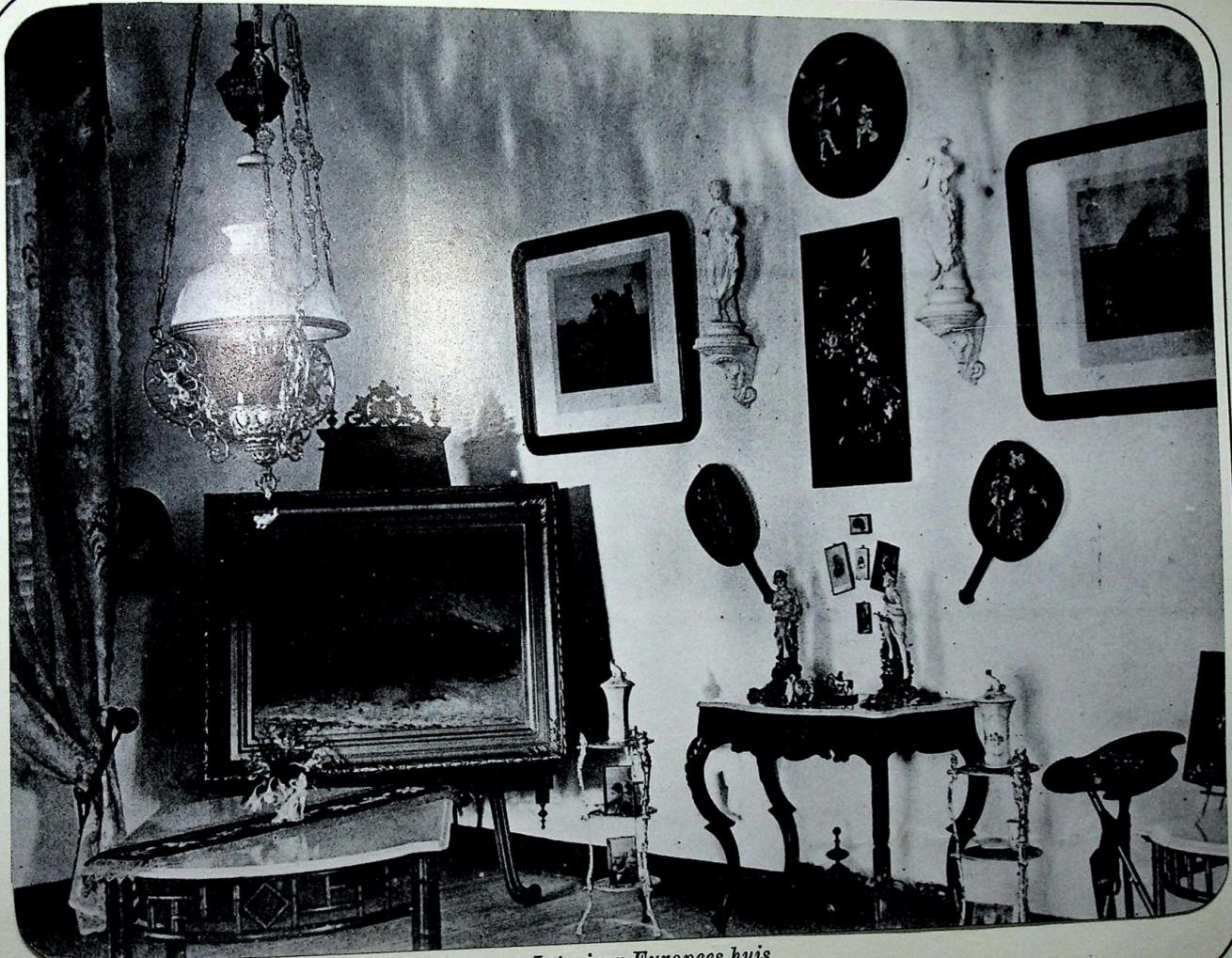
Willemskerk

Europese woning Rijswijk

Gang Secretarie

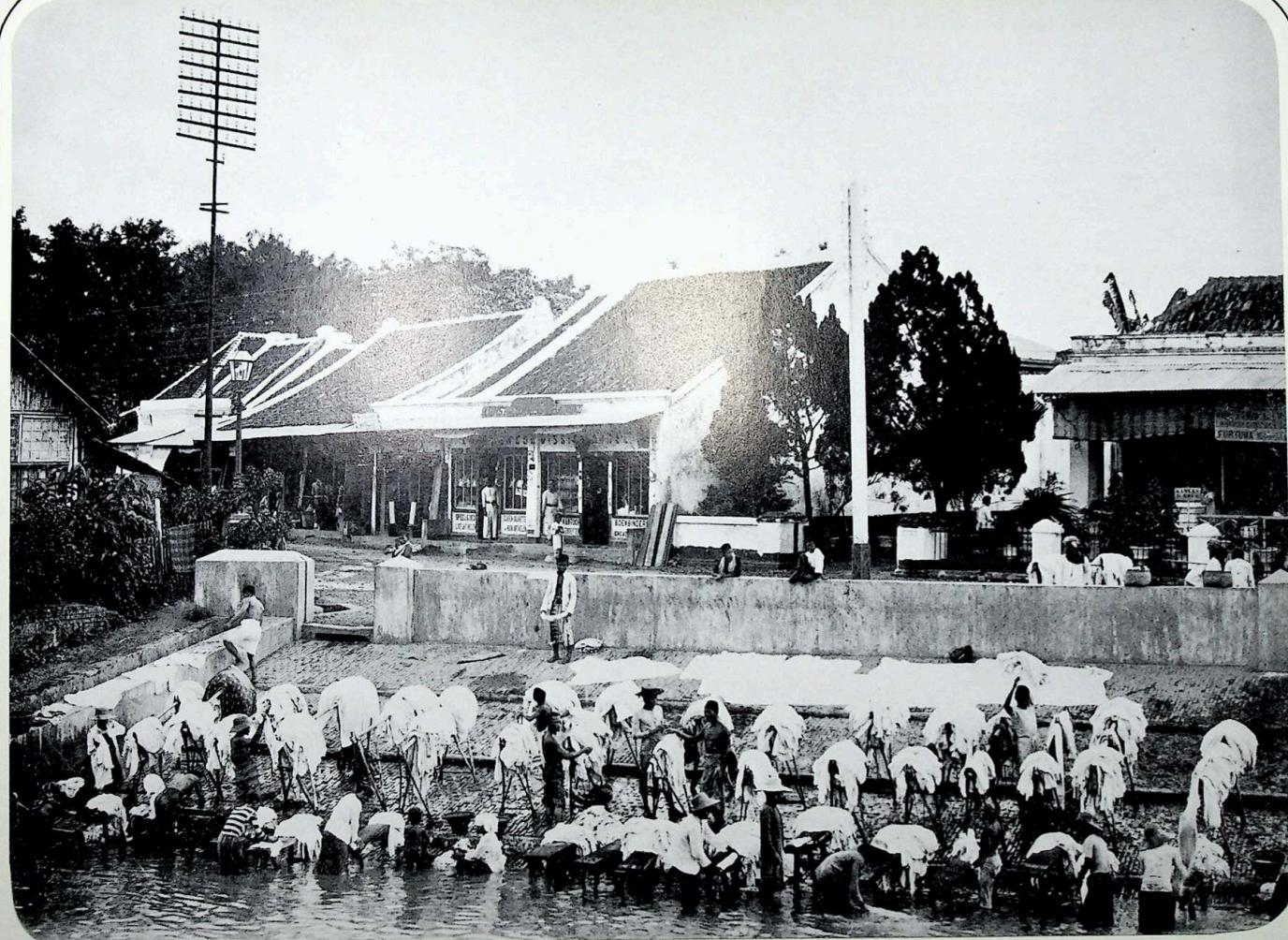
Interieur Europees huis

Kantoren Noordwijk

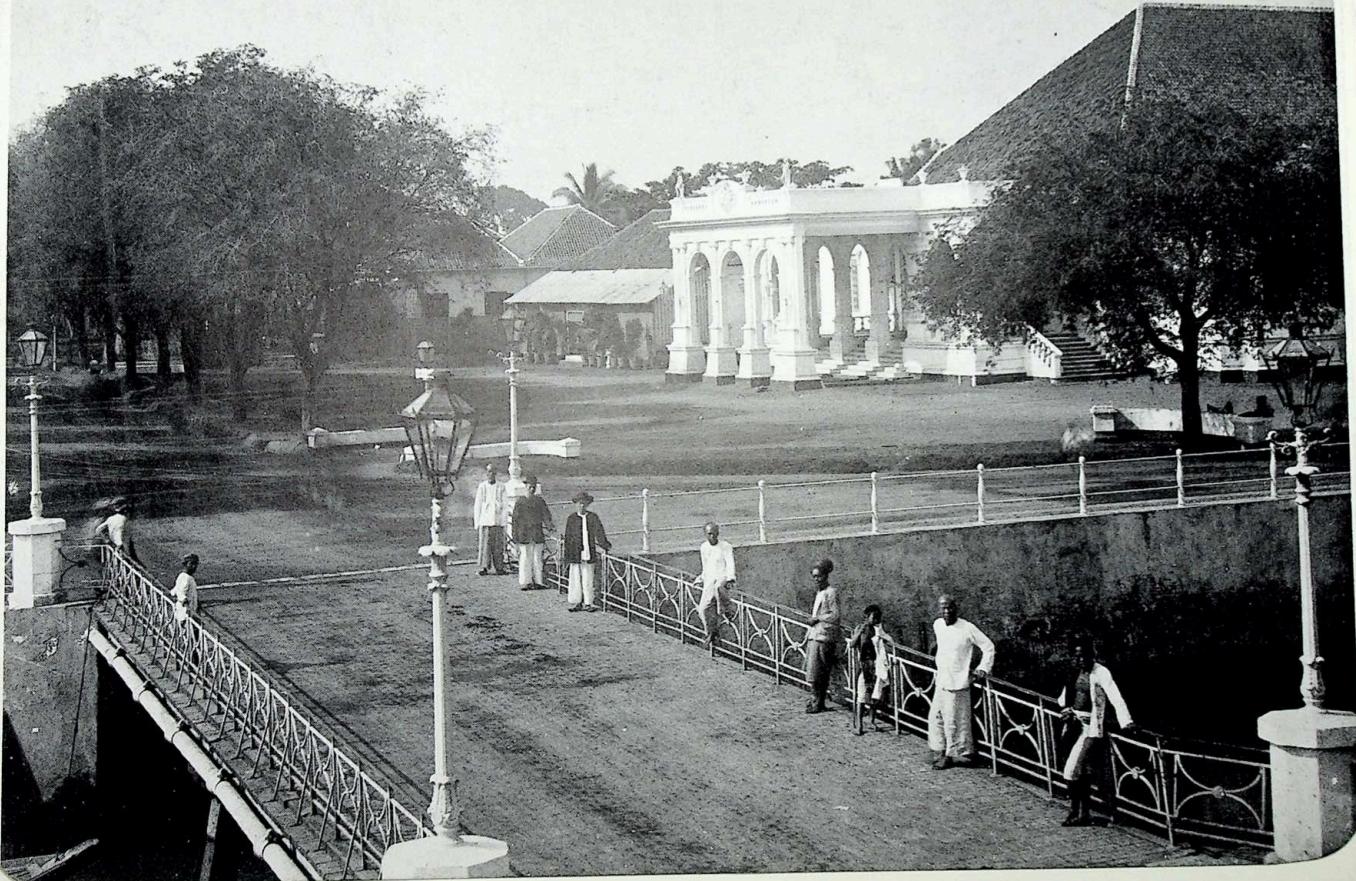
Sluisbrug

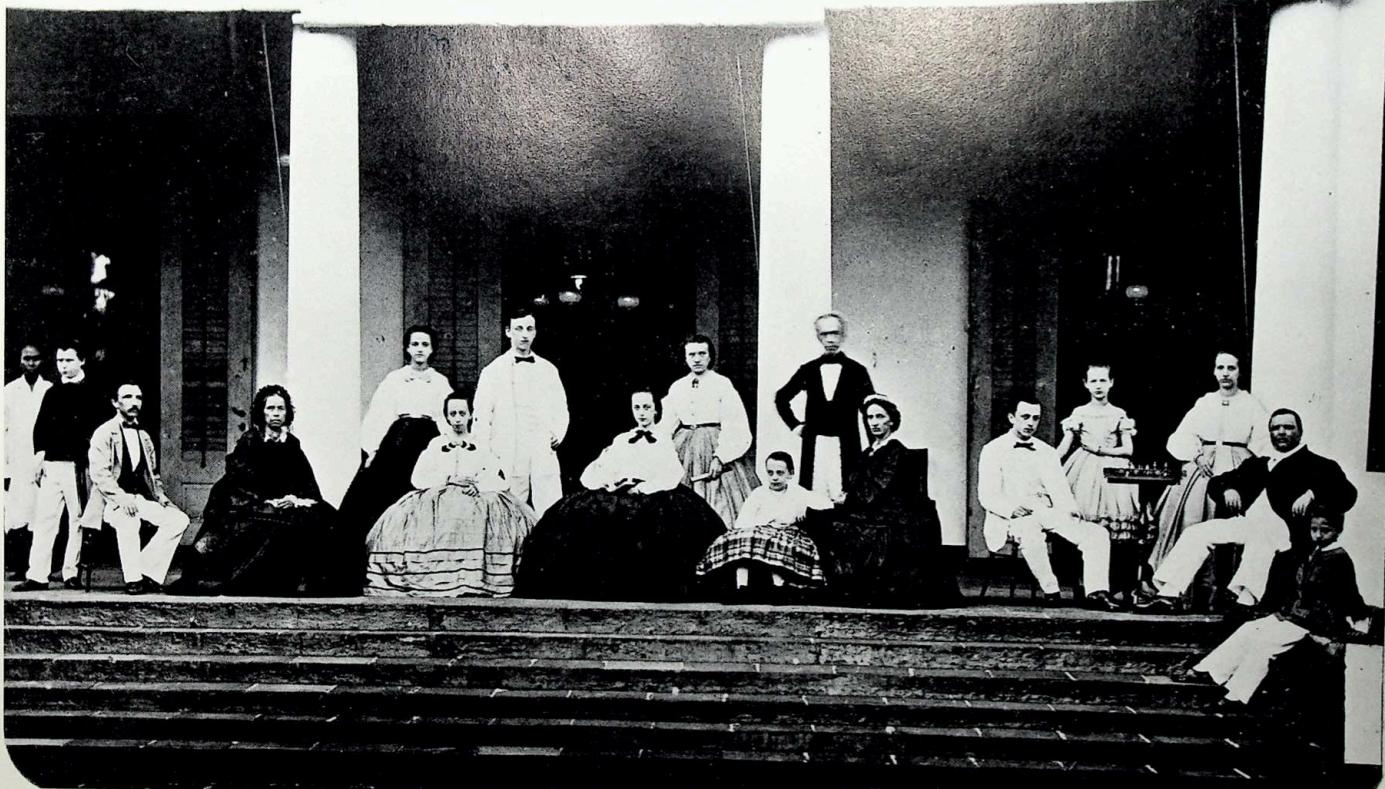
Pasar Baroe-Zuid

Pasar Baroe

Schouwburg

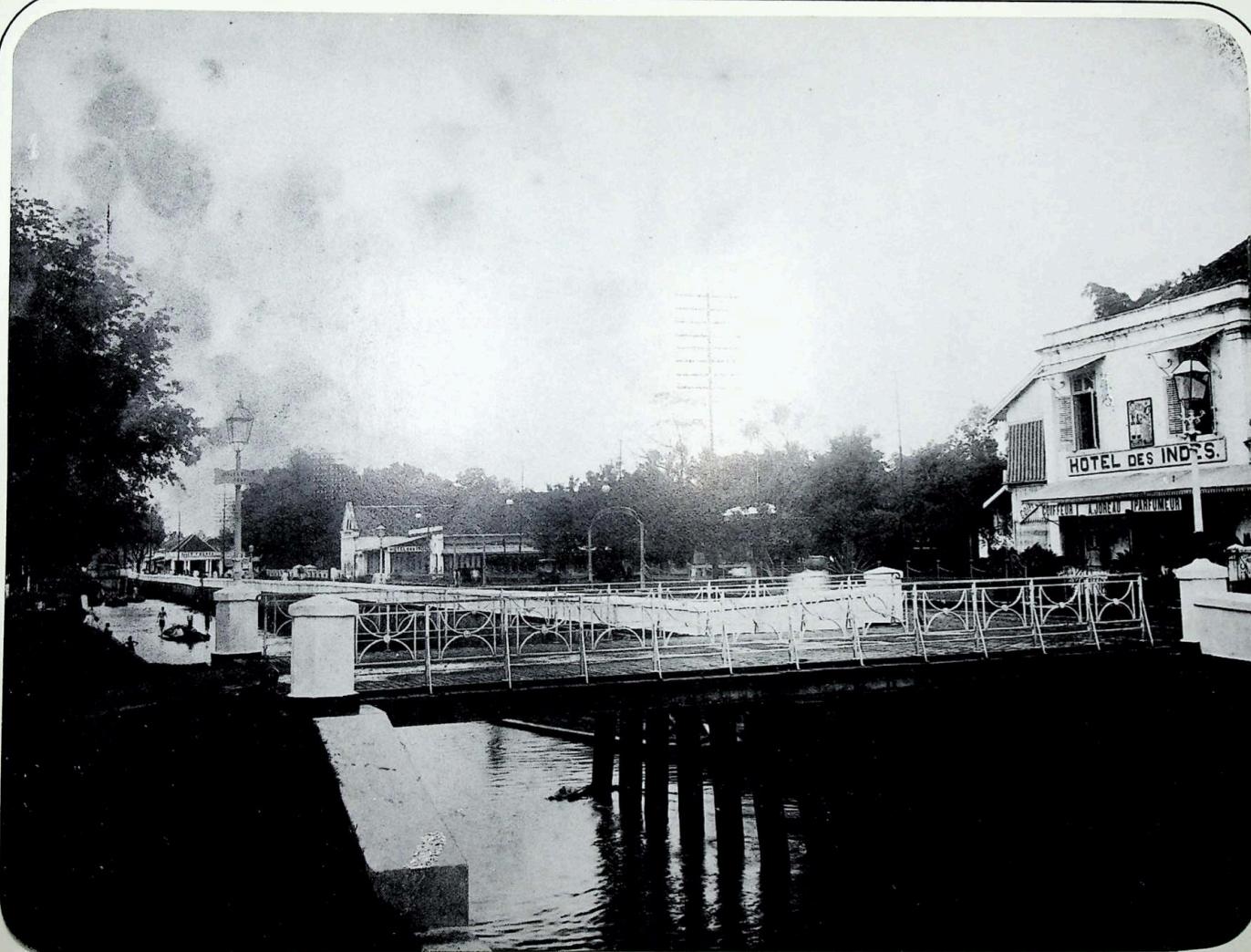
Huis aan Molenvliet met bewoners

Bandjir 1872

Rijswijkstraat

Hotel des Indes

Sociëteit Harmonie

Hotel Wisse

Eetzaal Hotel Wisse

Java-Hotel Rijswijk

Hotel Wisse

Er waren vele hotels in Batavia waar men kon „afstappen”. Na het Hotel des Indes kon men kiezen uit een reeks andere : het Marine-Hotel (naast Hotel des Indes), Hotel der Nederlanden (Rijswijk), Java-Hotel (Rijswijk), Hotel Cavadino (hoek Rijswijk-Citadelweg), Hotel Ernst (Noordwijk) en verschillende andere. In bijna alle Indische boeken wordt over de Indische hotels geschreven, over de ontvangst, de bediening, over de dagindeling, over het eten, over de inrichting en de meubilering (die bijna altijd zeer primitief en conventioneel was, op het schamele af) enzovoorts. Het ordeel was dan ook lang niet altijd gunstig. De meesten deden het er overigens mee en schikten zich. Ten slotte waren ze niet duur. In allerlei reisgidsen, van 1861, 1878, 1891, vindt men een opsomming van de Bataviase hotels, ook wel logementen genoemd, compleet met de tarieven erbij. Het Hotel Wisse ontbreekt daarin. Het moet er pas in de jaren negentig zijn gekomen. In 1894 logeerde de schrijver P. A. Daum daar voor enige weken met zijn gezin, in 1896 Justus van Maurik en in 1899 stapten Couperus en zijn vrouw daar af toen ze in Indië op familiebezoek gingen. Hier ziet men het Hotel Wisse. Rechts staat de eigenaar, de figuur links, naast de dogcar is Justus van Maurik.

Eetzaal Hotel Wisse

Pas later kwamen in de hotels afzonderlijke tafeltjes. Men at in de negentiende eeuw gezamenlijk, „publiekelijk”, zoals een van de reisgidsen het uitdrukt. Na het ritueel van het voorstellen kreeg elke gast een plaats toegewezen aan de lange tafels. De maaltijden waren overvloedig, vooral de middagmaaltijd met rijsttafel of Europees eten of beide. Men at grote hoeveelheden, ook de vrouwen, om zich daarna volgens de schrijver Bas Veth als een boa constrictor in zijn bed op te rollen. Om vijf uur was er thee en 's avonds vóór het avondeten gratis jenever. Ook over deze „table d'hôte” wordt in de Indische boeken veel verteld : over de conversatie, over de bediening, over de roddel, over de „ontgroening” van een „baar” (verhollandsing van „baroe”, dat is een nieuweling) enzovoorts.

Java-Hotel Rijswijk

Het Java-Hotel dat men wel in alle gidsen reeds vanouds genoemd vindt, was na „Des Indes” en na „Der Nederlanden” het beste hotel te Batavia. Het bezat alleen een andere sfeer, meer die van een groot woonhuis. En een woonhuis was het in het begin van de negentiende eeuw ook geweest, toen men ook in Indië nog huizen met een verdieping bouwde, een fraai, stil huis, met smaak ingericht, gelegen aan Batavia's deftigste buurt. De foto is met veel gevoel voor de sfeer van zulke huizen gemaakt. Men proeft er de koelte in en ondergaat het verademende clair-obscur van de binnengalerij en de kamers.

Europese woning Rijswijk:

Deze woning, aan Rijswijk gelegen op de hoek van Gang Secretarie, werd bewoond door de oud-resident Spall. Hij werd een „blijver”, hetgeen zeggen wil dat hij niet meer terugkeerde naar zijn vaderland. Het lag voor hem reeds ver achter de horizon. Hij was Indischman geworden. Zoals men ook zien kan, was zijn vrouw een Indische en ook zijn zoon en twee dochters hoorden in Indië thuis. Hij bezat nog maar weinig wat hem aan Holland bond. Natuurlijk is ook deze foto vroeg in de ochtend gemaakt, want de vrouw des huizes heeft het haar nog los hangen, zoals dat in die tijd 's ochtends gebruikelijk was. Men ging zelfs zo een ochtendwandeling maken, ook jongere meisjes.

Gang Secretarie

Gang Secretarie tussen Rijswijk en Koningsplein-Noord, meer een landelijk tafereeltje met een zandweg dan een zijstraat van een grote weg als Rijswijk. Enkele bedienden zitten bij de ingang van een huis. De man op de voorgrond rechts heeft een bamboe-zonnehoed, een zogenaamde „tjaping” op het hoofd.

Interieur Europees huis

Het interieur van een Europees huis, ook aan Gang Secretarie gelegen, een uitstalling van rekjes, tafeltjes, beeldjes en snuisterijen, omstreeks 1900.

Kantoren Noordwijk

Noordwijk is altijd minder deftig geweest dan Rijswijk, al stonden daar enkele grote gebouwen als Hotel Ernst, het Klooster van de Zusters Ursulinen, en winkels als de Coöperatieve officieren-vereeniging Onderlinge Hulp, de boekhandel Kolff, verschillende kleermakers, modezaken en wat kantoorgebouwen. Theunissen (links op de voorgrond) was waarschijnlijk een administratiekantoor. In het verdiepingsgebouw waren andere kantoren gevestigd o.a. van de Engelse firma John Pryce (die onder meer paarden uit Australië importeerde).

Sluisbrug

Gezicht op de Sluisbrug bij de splitsing van Noordwijk (links) en Rijswijk (rechts). We zien hier de rotonde, waar later het gebouw van de K.P.M. heeft gestaan. In de rotonde waren blijkbaar enkele Europese winkels gevestigd. De weg vanaf de rotonde naar links gaat naar Pasar Baroe. Aan de overkant van de Sluisbrug is een officierswoning zichtbaar. De foto is van 1873.

Pasar Baroe-Zuid

Aan de andere kant van de Sluisbrug liep via de vroegere rotonde de weg naar Pasar Baroe, toen al een van de drukste winkelbuurten. Eigenlijk waren er twee wegen. Pasar Baroe-Zuid was de aftakking naar rechts die langs een gegraven kanaal liep onder de Sluisbrug door en met de Kali Tjiliwoeng in verbinding stond. Aan de andere kant liep het kanaal naar Goenoeng Sahari. Aan Pasar Baroe-Zuid stonden verschillende Europese woonhuizen die langzamerhand tot winkels werden verbouwd. Op de voorgrond zien we een publieke wasplaats voor de vele neringdoende waslieden of „penatoe's”.

